№ 16 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ, 23 ՅՈՒՆՎԱՐԻ

1913
ՔԱՌԱՍՈՒՆԵՐԿՈՒԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ, 23 ՅՈՒՆՎԱՐԻ № 16

ՄՇԱԿ

ՀԻՄՆԱԴԻՐ ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

Տարեկան գինը 10 ռուբլի. կէս տարվանը և 7 ամսվանը 6 ռուբլի.
Առանձին համարները ԱՄԷՆ ՏԵՂ 5 ԿՈՊ.
...գրվում են խմբագրատանը.
Մեր ... Тифлисъ, редакція „Мшакъ" Сергіевская ул., № 5.
Tiflis, Rédaction „Mschak"
Խմբագրատան տէլէֆօն № 2—53.

Խմբագրութիւնը բաց է առաւօտեան 10—2 (բացի կիրակի և տօն օրերից).
Յայտարարութիւն ընդունվում է ամենուրեք լեզվով
Յայտարարութիւնների համար վճարում են ամէն տողատեղին 20 կոպէկ.
Տպարանի տէլէֆօն № 67.

ՇԱՐՈՒՆԱԿՎՈՒՄ Է ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

ՄՇԱԿ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԼՐԱԳՐԻ

ՆԵՐԿԱՅ **1913** Թ. ՀԱՄԱՐ

ՔԱՌԱՍՈՒՆԵՐԿՈՒԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳԻՆԸ. «Մշակի» տարեկան գինը 10 ռուբլի է, 11 ամսվանը նոյնպէս 10 ռ., 10 ամսվանը՝ 9 ռ., 9 ամսվանը՝ 8 ռ., 8 ամսվանը՝ 7 ռ., 7 և 6 ամսվանը՝ 6 ռ., 5 ամսվանը՝ 5 ռ., 4 ամսվանը 4 ռ., 3 ամսվանը՝ 3 ռ., 2 ամսվանը 2 ռ.: Փետրվարի 1-ից մինչև մարտի 1-ը 85 կոպ.:

Ամերիկայի բաժանորդները պիտի վճարեն տարեկան 6 դոլլար. Եւրոպայի բաժանորդները՝ 32 ֆրանկ. Պարսկաստանի բաժանորդները՝ 10 ռուբլի. Թիւրքիայի բաժանորդները՝ 120 ղրուշ:

Հասցէն փոխելու համար պէտք է ուղարկել նաև հին հասցէն եւ 40 կ. նամականիշ:

Հին բաժանորդներից խնդրվում է կպցնել փոխադրական բլանկի վրա նախկին տպագրված հասցէն իր վրա ունեցած համարով:

ՊՐԷՄԻԱՆԵՐ

«Մշակի» տարեկան այն բաժանորդները, որոնք 1913 թ. համար (սկսած յունվարի 1-ից) միանուագ կամ մաս-մաս վճարած կունենան 10 ռուբլի բաժանորդավճարը, կը ստանան ՁՐԻԱԲԱՐ հետևեալ 2 գրքերը.

1) „Մշակ" եւ հայ կեանք", որի մէջ ամփոփված են 1872 թւականից մինչև 1891 թ. «Մշակի» մէջ լոյս տեսած առաջնորդողները, յօդուածները և բանաստեղծութիւնները, որոնք նուիրված են կանանց հարցին ընդհանրապէս և հայ կնոջ առաջխաղացման գործին մասնաւորապէս: Գիրքը բաղկացած է 7+294 մեծադիր էջից, տպված լաւ թղթի վրա, Գր. Արծրունու մեծադիր զրաւիր պատկերով եւ մօզայիկ-նկար շապկով—հայ կնոջ էմբլեմային պատկերով.

2) „Մշակի" քառասնամեակ" Լ. Դանիէլեանի կազմած, 1872—1912 թ.թ., 132 էջ, տպված լաւ թղթի վրայ: Գրքի մէջ ամփոփված են՝ Գր. Արծրունու, Անդր. Արծրունու, Րաֆֆիի, Գ. Սունդուկեանի, Ա. Արփիարեանի, Ե. Տէր-Մարկոսեանի, Ալ. Քալանթարի եւ Հ. Առաքելեանի պատկերները:

«Մշակի» ոչ-բաժանորդների համար առաջին գիրքն արժէ 1 ռուբլի, իսկ երկրորդ գիրքը՝ 50 կոպ.: Ծանրոցածախքը՝ 15—20 կոպ. գրքի վրա:

Մեր հասցէն՝ ТИФЛИСЪ, Редакція „МШАКЪ". Արտասահմանից՝ TIFLIS, Rédaction du journal "MSCHAK".

ԱՊԱՌԻԿ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԿԱՄ ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ ՉԷ ԸՆԴՈՒՆՎՈՒՄ

Կէկէլ Յովհաննիսեան Հայրապետեան, Եղիսաբէթ Տէր-Գալստեան և Մարիամ Սարգսեան յայտնում են ազգականներին, ծանօթներին և ընկերներին առաջինն իր թանգագին որդու, իսկ միւսներն իրանց սիրելի եղբօր՝

«Մ Շ Ա Կ Ի» նախկին գրաշարապետ

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ (ՍԱՆԴՐՕ) ՀԱՅՐԱՊԵՏԵԱՆԻ

մահը, որ տեղի ունեցաւ յունվարի 18-ին: Ամբիծը չորեքշաբթի, յունվարի 23-ին, երեկոյեան ժամը 6-ին Տէր-Գալստեանի բնակարանում, Տամարինսկայա փող. № 40. Մարմնի յուղարկաւորութիւնը նոյն տեղից հինգշաբթի, յունվարի 24 ին, առաւօտեան ժամը 10-ին: Թաղումը Խօջիվանքի գերեզմանատանը:

Բեռլինի համալսարանի

ԲԺՇԿԱՊԵՏ

Գ. Գ. ՄԵՀՐԱԲԵԱՆՑ

ներքին հիւանդութիւններ՝

առանձնապէս կրծքի, ԹՈՔԱԽՏԻ և սրտի:
Բժշկութիւն նաև տուբերկուլիններով, ՌԱԴԻՒ պրէպարատներով և էլեկտրականութեամբ:

Ընդունելութիւնը ամեն օր, ՆՈՐ ԲՆԱԿԱՐԱՆՈՒՄ առաւօտեան ժամը 9—12-ը և երեկոյեան ժամը 5—7-ը:
Սօլօլակ, Բէհբութեան փող. № 23 (անկիւն Գանովսկայա): Հեռախօս 7—92.
(ա.օ.) առ. 699. 100—98

ՆՈՐ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԵԱՆ ԱՌԱՋ

Սկսվում է Պետական Դումայի գործունէութեան նոր շրջանը.

Չորրորդ Դուման նոյեմբերի երկրորդ կէսին և դեկտեմբերի առաջին կէսին զբաղված էր կազմակերպչական գործունէութեամբ. Ընտրվում էին նախագահ և առհասարակ պրեզիդիում, ներկայացուցիչներ յանձնաժողովների համար, ստուգվում էին անդամների իրաւասութիւնները, ծրագրվում էին հարցապնդումների առարկաներ, արտայայտվում էին կարծիքներ կառավարչական յայտագրի առիթով.

Պետական Դուման իր ներկայ կազմով ներկայացաւ առաջնորդ աւելի ձախակողմեան ոգով և որոշակի յայտնեց, որ Ռուսաստանը գնահատում է ներկայացուցչական մարմնի գոյութիւնը և պատրաստ է գործել նրա համար եռանդուն ուժերով, որքան թոյլ կը տան ներկայ իրականութեան պայմանները.

Այն կարճ ժամանակամիջոցում, որ գործեց չորրորդ Պետական Դուման, անկարելի էր ձեռք զարկել օրգանական գործունէութեան: Դա գալիս է այժմ, երբ նախնական, նախապատրաստական գործողութիւնները աւարտվել են և սկիզբն է դրվում հերթական խնդիրների քննութեան:

Մեծ և բարդ օրէնսդրական գործեր են դրված Պետական Դումայի անդամների առաջ. Ներքին, շինարար, կուլտուրական քաղաքացիական խնդիրները կազմում են գլխաւոր մասը այն հոգատարութեան, որը ծանրանում է Պետական Դումայի վրա:

Բայց անկասկած՝ մեր օրերի միջազգային կնճռոտ հարցերը պէտք է նոյնպէս զբաղեցնեն Ռուսաստանի ազգային ժողովի անդամներին, որովհետև Մերձաւոր Արևելքի խնդիրները շատ սերտ կերպով շօշափում են ռուսական շահերը և հանդէս են գնում թէ պատմական աւանդական առաջխաղացութեան և թէ նորագոյն միջազգային յարաբերութիւնների և հաւասարակշռութեան խնդիրներ.

Այն ժամանակ, երբ Պետական Դուման ընդհատեց իր պարապմունքները, մեծ յոյս կար, որ կաջողվի վերջ դնել բալկանեան տագնապին և հաստատ հաշտութեան դաշնագրով լուծել հանգոյցները. Դժբաղդաբար՝ Բօսֆորի մթնոլորտը չը պարզվեց անորոշութիւնից և ինքնախաբէական ամեն յոյսերից. Եւ Պետական Դումայի առաջ դեռ ևս դրված է արևելեան հարցը իր բազմազան խոշոր ու մանր հարցերով, որոնք այս ու այն տեսակ ոռոշում են պահանջում.

Պետական Դումայի բեղմնաւոր, օրգանական գործունէութեան համար անհրաժեշտ է արտաքին խաղաղութիւն, բայց միևնոյն ժամանակ Ռուսաստանի, իբրև մեծ պետութիւններից մէկի համար պարտաւորական են միջազգային կեանքի մէջ որոշ դերքի պահպանում.

Այսպիսի հանգամանքներում սկսվում է Պետական Դումայի գործունէութիւնը իր նստաշրջանի ներկայ երկրորդ ատրճանում.

Սպասվում են հետաքրքրող քննութիւններ թէ ներկայացված ծրագիրների և թէ նոր ներկայացվելիք հարցապնդումների վերաբերութեամբ.

Ա. Քալանթար

ՎԵՐՋԻՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(Պետերբուրգի Հեռ. Գործ.)

21 յունվարի

Վիէննա.—Պրինց Հօհենլօհէն, որին յանձնարարված է Թագաւոր Կայսրին յանձնել Ֆրանց-Յօվսէփ կայսրի ինքնաձեռագիր նամակը, մեկնեց Պետերբուրգ.

—

Պետերբուրգ. — Էջմիածնի հայ-լուսաւորչական սինոդի անդամ Մեսրոպ եպիսկոպոս Տէր-Մովսիսեանը նշանակվեց Վրաստանի և Իմերէթիայի հայլուսաւորչական թեմի առաջնորդ.

—

Փարիզ.—Դանէվը «Տանի» աշխատակցին ասաց, որ Բուլղարիան համաձայնեց չամրացնել իր սահմանները Ռումինիայի հետ և ընդունեց բոլոր տէրիտօրիալ պահանջները, միայն չի համաձայնի զիջել Սիլիստրիան և թոյլ չի տայ այնպիսի նոր սահման որոշել, որպիսին կը փակէ Վառնա նաւահանգստի շահերը. Դանէվը հաստատ յոյս ունի, որ Ռումինիայի հետ կը կայանայ համաձայնութիւն.

—

Պէկին.—Պրեզիդենտի հրամանագրով յանձնարարվեց մանջուրական նահանգապետին ընդհանուր ուժերով միջոցներ ձեռք առնել խունխուզներին ոչնչացնելու համար.

վում են մթերքներ արտասահմանեան դրօշմներով.

—

Լօնդօն.—Գրէյը մի ժամ տևող ունկնդրութեան մէջ զեկուցեց թագաւորին Բալկաններում տիրող կացութեան մասին. Յետոյ արտաքին գործերի մինիստրութեան մէջ կայացաւ դեսպանների խորհրդակցութիւն. Հետևեալ խորհրդակցութիւնը կը կայանայ հինգշաբթի օրը.

Ռէյտէրը լիազօրված է յայտնելու, որ Բուլղարիան համաձայն է մեծ պետութիւնների առաջարկութեանը՝ նշանակելու խալիֆի ներկայացուցչին Ադրիանուպօլսում, երբ Ադրիանուպօլիսը կանցնէ դաշնակիցներին.

—

Դուրացցօ.—Եկաւ 1300 սերբ զինւոր. Կարծիք կայ, թէ նրանք Ալէսիայի միւս ուժերի հետ միասին կը ձեռնարկեն Սկիւտարի ամրակոծութեանը.

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑ

(Պետերբուրգի Հեռ. Գործ.)

21 յունվարի

Կ. Պօլիս.—Արդարադատութեան մինիստրութեան դատաւորութիւնների բաժանմունքի վերատեսուչը բանակցութիւններ է վարում հայոց պատրիարքի հետ՝ առաջն առնելու հայ օրիորդներին մշտապէս առևանգելու և բռնութեամբ նրանց մահմեդականացնելու վերաբերմամբ.

Հայերի կողոպուտների և սպանութիւնների դէպքերի մասին շարունակ տեղեկութիւններ ստացվելու և խաղաղ հայ ազգաբնակութեանը քիւրդերից պաշտպանելու մասին եղող մշտական խնդիրների պատճառով Թիւրքաց իշխանութիւնը անսկնկալ գրաւեց ամբողջ պօստը, որ ստացվում էր հայկական նահանգներից. Գրաւեցին հայ գործիչներին ուղղված թղթակցութիւնները.

—

Բուքօվինայի և Գալիցիայի հայ գաղթականութիւնների հոգաբարձութիւնը Թիւրքահայաստանի իրանց եղբայրակիցների կեանքի և ինչքի ապահովութեան և առ հասարակ հայկական խնդրի նկատմամբ աւստրո-ունգարական կառավարութեան արտաքին գործերի մինիստր կոմս Բէրխտոլդին մատուցել է մի յիշատակագիր, որի թարգմանութիւնը կը տանք մեր ընթերցողներին «Մշակի» հետևեալ համարում.

ԲԱԼԿԱՆԵԱՆ ՏԱԳՆԱՊԸ

ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՇՈՒՐՋԸ

(Պետերբուրգի Հեռ. գործ.)

20 յունվարի

Լօնդօն.—Քննելով պատերազմի վերսկսվելու հնարաւորութիւնը, «Թայմսը» կարծում է, որ պատերազմը կը լինի կարճատև. Լրագիրը հաւատացած է, որ մեծ պետութիւնները միաբերան կամենում են օր առաջ խաղաղութիւն. Դրան ապացոյց է Լօնդօնում վերջերս գերմանական դեսպանի արտասանած ճառը. Համաձայնութիւնը ամուր է այն հանգամանքից ևս, որ Ֆրանց-Յօվսէփ կայսրը իր ինքնաձեռագիր նամակը յղեց Պետերբուրգ.

Ռէյտերին հեռագրում են Կ. Պօլսից, որ պատերազմի առաջն առնելու յոյսը դեռ ևս չէ կորել. Մեծ յոյս է դրվում Սօֆիայի անգլիական և գերմանական դեսպանների առաջադրութիւնների նպաստաւոր հետևանքի վրա.

—

Փարիզ.—Մեկնեց բուլղարական ֆինանսների մինիստր Տօդօրօվը.

—

Վիէննա.—Եկաւ Վենիզելօսը.

—

Սօֆիա.—Զը նայած զինադադարի վախճանին տրամադրութիւնը այստեղ լաւատես է. Բոլոր կուսակցութիւնների պարագլուխները խօսում են թիւրքաց յեղաշրջման մասին այն մտքով, թէ երիտասարդ-թիւրքերը ցանկանալով յափշտակել իշխանութիւնը ցոյց տուին ռազմական ոգևորութիւն, յուսալով համակրութիւն գրաւել. Խսկապէս նրանք պէտք է գիտակցեն, որ զօրքը միանգամայն անընդունակ է շարունակելու պատերազմը և ստիպված են լինելու համաձայնել զիջումներին, ինչպէս նախկին կառավարութիւնը. Կարծում են, թէ պատերազմական գործողութիւնները շարունակվելու դէպքում թիւրքերը կը բաւականանան Ադրիանուպօլիսը վերցնելով, որից յետոյ անմիջապէս հաշտութիւն կը կնքվի.

—

Կ. Պօլիս.—«Մ. և Ա.» կօմիտէտին և ներկայ կառավարութեանը շատ մօտ գտնվող աղբիւրներից Գործակալութեան թղթակիցը տեղեկացաւ, որ բարձրաստիճան թիւրք գործիչները եկել են այն եզրակացութեան, թէ ցանկալի է, յանուն պատերազմից խուսափման, համաձայնել հրաժարվելու Անդրիանուպօլսից, այն պայմանով՝ որպէս զի Ադրիանուպօլսի վիլայէթը վերածվի աւտօնօմ նահանգի և կառավարվի նախկին Արևելեան Ռումելիայի օրինակով.

Օսմանեան գործակալութիւնը հաղորդում է, որ Բ. Դուռը հրամայել է թիւրք լիազօրներին մնալ Լօնդօնում մինչև պատերազմական գործողութիւնների իրական վերսկսվելը. Չաթալջայի օսմանեան զօրքերին հրամայված է կրակ չը բանալ բուլղարներից առաջ.

Նոր կառավարութիւնը փոխեց զօրքի բոլոր բարձր հրամանատարներին, փոխարինելով նրանց աւելի երիտասարդ և եռանդուն օֆիցերներով. Յոյս կայ, որ Տրիպօլիսից եկած 120 օֆիցերները կը բարձրացնեն զօրքերի ոգևորութիւնը և կը սկսեն պատերազմի նոր աշխոյ ընթացք. Լրագիրների կրակոտ յօդուածները և կառավարութեան թռուցիկները ջանում են բարձրացնել զօրքերի ռազմական ոգին. Սպանված Նազըմ-փաշայի բարեկամ գեներալ Ֆերթէֆ-փաշան նրա մահվան առիթով ցաւակցութիւն յայտնելուն և սպանութիւնը դատապարտելուն համար ձերբակալվել է Չաթալջայի բանակում.

—

Բուխարէստ.—Կ. Պօլսից հաղորդում են, որ զինւորական շրջաններից բղխող տեղեկութիւնների համաձայն թիւրքաց զօրքի մէջ սկսվել է ուժեղ յուզմունք. օֆիցերները, բաժանվելով քաղաքական խմբերի, թշնամանում են միմեանց. զօրքի մի մասը, յոգնած երկար անգործութիւնից և ծանր կենցաղից, հեռվում է դէպի տուն. եկած արաբական զօրքերը շարունակ մրսում են. «Մ. և Ա.» և «Զինւորական Լիգա» գլխաւոր կուսակցութիւնները չեն կարողանում հաշտվել. տեղի են ունենում մշտական ընդհարումներ, որոնք յաճախ վերջանում են արիւնհեղութեամբ. «Զինւորական Լիգայի» պարագլուխները յայտնել են, թէ պատերազմի դէպքում կը պաշտպանեն հայրենիքը մինչև արեան վերջին կաթիլը, իսկ հաշտութիւն կապելու դէպքում թոյլ չեն տայ, որպէսզի նրանց թշնամի «Մ. և Ա.» կուսակցութիւնը իր ձեռքում պահէ իշխանութիւնը.

Թիւրքաց գլխաւոր շտաբը եռանդով պատրաստվում է պատերազմական գործողութիւնների. Շարունակ ստաց-

ՄԵՐՁԱՒՈՐ ԱՐԵՒԵԼՔԻ ԴԷՊՔԵՐԸ

(ԼՐԱԲԵՐԻ ՄԸ ՕՐԱԳՐԷՆ)
(Սեփ. թղթակցից)

Նոր անակնկալներ: Իթթիհադի յաղթանակը:

I

Կ. Պօլիս, 11 յունուար

Երէկուան թուականով արդէն երկարօրէն գրած էի բոլոր այն դէպքերը, որոնք օտար պետութեանց ծանուցագրին մատուցման թուականէն (4 յունուար) մինչև երէկի եղերական օրը պատահած էին:

Երէկուան ցոյցի մասին իմ տուած ծանօթութիւններս հաւաքական տեղեկութիւններ էին, զորս միայն կրցած էի քաղել քանի մը ցուցարարներ և հանդիսատեսներ խօսեցնելով:

Իմ բոլոր ճիգերս Բ. Դուռնէն ներս մտնելու համար՝ անզօր մնացին և կարելի չեղաւ աւելի մանրամասնութիւններ ստանալ:

Այսօր լրագրական տեղեկութիւններ և անձամբ քաղուած, այլ սակայն հոս հրատարակելն անկարելի լուրեր իրարու շարայարելով երէկուան ցոյցը իր բոլոր մանրամասնութեամբ կը ներկայացնենք:

Երէկ առաւօտ մինիստրները ժողով գումարած էին պետութեանց հաւաքական պատասխանը խմբագրելու համար: Կը կարծուի, թէ պատասխանը պիտի տրուէր կէսօրէն ետքը, բայց անա յանկարծ, ժամը 4-ին ատեններ, Իթթիհադին «Նուրը-Օսմանիէի» կլուբին առջև և Սուլթան-Բայազիդ հաւաքուած բազմութիւն մը խուժեց Բ. Դուռ, աղաղակելով թէ «Ազգը չընդունիր ամօթալի հաշտութիւն մը եւ երբեք չի կրնար թողուլ Էդիրնէն, կղզիները եւ միւս հողերը, որոնք ոռոգուած էին իրենց նախնիքներուն արիւնով»: Բազմութիւնը, որուն մէջ կը նշմարուէին Թալէաթ-բէյ և ուրիշ նշանաւոր իթթիհադականներ, հետզհետէ ստուարացաւ: Նախկին երեսփոխան մը իր հագուստները պատռեց բուռն յուզումէն, աղաղակելով թէ «Ամօթ է կնքել այնպիսի հաշտութիւն մը, որով կայսրութեան ձեռքէն կելլեն գրեթէ իր բոլոր նահանգները»: Երբ ցուցարարները հասան Բ. Դրան առջև, արդէն 3000-ի հասեր էր անոնց թիւը: Կը նշմարուէին բազմաթիւ հօջաներ, իւլէմաներ, երիտասարդներ և ամեն դասակարգի մարդիկ:

Այս ամբոխը ուղեց Էնվէր-բէյի առաջնորդութեամբ ներս խուժել մինիստրներու գտնուած յարկաբաժինը, սակայն պատերազմական մինիստր Նազըմ-փաշայի թիկնապահներէն Նաֆիզ-բէյ—կատաղի հակաիթթիհադական և 6 ամիս առաջ լեռ բարձրացող Թալէաթ-բէյի մահիմ ընկերը—ընդդիմացաւ ու ուզեց զէնքով դիմադրել Էնվէր-բէյ և իր ընկերները իրենց հակառակորդը և անոր ընկերները վայրկենապէս սպաննեցին:

Հրազէններու այս պայթիւններով հետաքրքրուած՝ մինիստրներու խորհուրդին դահլիճէն դուրս խոյացաւ պատերազմական մինիստրը և իր պարտքը կատարելու փութաց՝ ինքը ձեռնարկելով Բ. Դրան պաշտպանութեան: Էնվէր-բէյ իր իսկ ձեռքովը զնդակահար սպաննեց Թիւրքիոյ բանակին վերին հրամանատարը*):

Սպաննուեցան նաև ուրիշ թիկնապահներ՝ Թէվֆիկ և Մուստաֆա, քաղաքային ոստիկան Զէյալ, իսկ Էնվէրի հետևորդներէն Մուսթաֆա Նէջիբ և Մուսթաֆա Բաղըբ, ընդամենը 7 հոգի:

*) Տեղական թերթեր այս պարագաները բոլորովին զանց կառնեն և կուտեն Նազըմ-փաշայի մահը լոկ դիպուածի վերագրել:

Բ. Դուռ խուժող բազմութեան մէջ կը գտնուէին նաև ստորին աստիճանի օֆիցէրներ, բայց քիչ ետքը զինուորականներէն խնդրուեցաւ հեռանալ բազմութենէն, և անոնք մեկնեցան։ Դաւադիրներու կողմէ ձեռք առնուած միջոցներով, զինուորական օֆիցէրներու առաջնորդութեամբ, շուտով հասաւ հետևակազօրաց ջոկատ մը Բ. Դրան բակը, պաշտպանելու համար ցուցարարները։ Երբ, այսպէս, անոնք կացութեան տէր դարձան եպարքոսական պաշտօնատան դուռը, բոցաշունչ ճառեր սկսան խօսուիլ ներկաներուն կողմէ՝ ընդդէմ դահլիճին։

Այս շփոթ կացութեան խեր թէ դարման տանելու կանխահոգութեամբ՝ Էնվէր-բէյ ի դիմաց ցուցարարներուն Քեամիլ-փաշային ներկայացաւ և «Ժողովուրդին և ազգին կամքը կը պահանջէ, որ հրաժարիք» ըսաւ։ Քեամիլ-փաշա պատասխանեց. «Պատերազմը շարունակել՝ երկիրը կործանել է, հետևաբար կը հրաժարիմ պաշտօնէս»։ Ասոր վրայ Էնվէր-բէյ բակը հաւաքուած ժողովուրդին հաղորդեց, որ դահլիճը հրաժարած է, և ինքն այդ լուրը կայսեր հաղորդելու համար պալատ կերթայ։ Էնվէր-բէյ անմիջապէս մեկնեցաւ ինքնաշարժ կառքով դէպի կայսերական պալատ և կացութեան վրայ քառորդ ժամ տեսակցեցաւ Նորին Վեհափառութեան հետ։ Կայսրը իսկոյն հաւանեցաւ եպարքոսութեան կոչել Մահմուդ Շէվքէթ-փաշան, և Էնվէր-բէյ գալով Բ. Դուռ՝ ասիկա զեկոյց բազմութեան, ծանուցանելով միանգամայն թէ պատերազմական մինիստրութեան և սպարապետութեան կոչուած է ընդհ. սպայակոյտին պետ Իզզէթ-փաշա։ Բազմութիւնը բուռն ծափերով ընդունեց այս լուրը։ Բոլոր այս միջոցին ճառերը շարունակուեցան, թուելով թէ ինչ վայրագութիւններ գործեցին բալկանեան դաշնակից բանակները, բռնաբարելով մզկիթները և ամեն նախատինքի ենթարկելով իսլամ ժողովուրդը և թրքուհիները։

Բոլոր ճառախօսներն ալ կը յորդորէին ժողովուրդը՝ զէն ի ձեռին ցվերջին կէտ պաշտպանել երկիրը։ Քեամիլ-փաշայի և դահլիճին անդամներուն դէմ սաստիկ պարսաւանքներ եղան, և ճառախօսները վերենք պախարակեցին, թէ կրօնքի ու երկրին հանդէպ դաւաճանութիւն գործեցին։ Ճառախօսները մեծ գովասանքներով յիշեցին Մահմուդ-Շէվքէթ-փաշան և Էնվէր-բէյը։

Ինչպէս ըսինք, Մահմուդ-Շէվքէթ-փաշայի եպարքոս անուանման լուրը խանդավառութեամբ ողջունուեցաւ։ Նոյնպէս միշտ որոտընդոստ ցոյցերու առարկայ եղաւ Էնվէր-բէյ, ուր որ երևցաւ։ Մինչև գիշեր բազմութիւնն հետզհետէ խտացաւ Բ. Դրան պողոտային վրայ, անհամբեր սպասելով նոր եպարքոսին գալստեան։ Բ. Դուռ մտնել արգիլուած էր, որովհետև կարգախօսն այն էր, թէ դահլիճը ինկած է ու կարելի չէ այլ ևս անոր հետ յարաբերութիւն ունենալ։ Անոնք, որ ներսը կը գտնուէին, մինչև ժամը 8½ հոն մնացին։ Մինիստրներն ալ փակուած կը մնային ժողովասրահին մէջ, մինչ կառավարութեան գլուխ կանգնէին ինքնաբերաբար ուրիշներ, որոնց ոևէ հրաւէր չէր եղած։

Այսպէս կատակերգական եղանակով մը՝ ամբոխն հազիւ Բ. Դրան տէր դարձած էր, երբ Թալէաթ-բէյ, երբեմնի ներքին գործոց մինիստրը, ինքնաբերաբար ինքզինքը ներքին գործոց մինիստրի փոխանորդ հռչակելով, իբր թէ անանկ իրադէ մը եղած ըլլար, ինչ որ սահմանադրութեան հակառակ էր, քանի որ կայսրը մինիստր չի կրնար անուանել, այլ միայն վարչապետ, հրամաններ կարձակէր։

Այսպէս, ընդդիմադիր լրագիրներու խմբագրատունները կը փակէր ոստիկանական ոյժով և անոնց հրատարակութիւնը անկարելի կը դարձնէր և գաւառական իշխանութեանց կուղղէր հետևեալ հեռագիրը, որ բռնաբարութեան մը և պետական յեղաշրջական հարուածի մը գլխաւոր վաւերագիրը կրնայ համարուիլ։

Ահա այդ հեռագիրը.

«Ծանուցագրին վրայ, Քեամիլ-փաշայի դահլիճը Եդիրնէի նահանգը ամբողջովին և Արշիպեղագոսի կղզիները մասամբ թշնամիին յանձնելու որոշում տուած և կայս. պալատան մէջ ազգ. ժողով անունին տակ պետական խորհուրդի անդամներէն և քանի մը պաշտօնատարներէ խորհրդակցական ժողով կազմած ու իր որոշումը բռնի անոնց ընդունել տալով ազգ. նուիրական իրաւունքները բռնաբարած ըլլալուն համար ժողովուրդը յուզումի մատնուեցաւ և Բ. Դրան առջև ցոյցեր ըրաւ։ Ասոր վրայ դահլիճը հրաժարեցաւ, և մինչև որ նոր դահլիճ կազմուի, ներքին գործոց մինիստրի գործերը կայս. իրադէով փոխանորդաբար ինծի յանձնուած են։ Կը յայտարարեմ, թէ երկրին նուիրական իրաւունքները պիտի պաշտպանեմ և պատերազմի վերսկսման հաւանականութեան վրայ ժողովուրդին կը կը յանձնարարուի իր նիւթական ու բարոյական աջակցութիւնը չզլանալ»։

Ցոյցը առաջուց սարքուած ըլլալը շատ ակներև էր՝ տեսնուած խոշոր պատրաստութիւններէն։

Ասոնց կարգին նշանաւոր էր այն յայտարարութիւնը, որ իբր շարժառիթ այս ցոյցին, կը թուէր այն բոլոր գործերը—ամենքն ալ իբր թէ ապօրէն և ոտնահարող սահմանադրութիւնը—որոնք կատարուեցան Ղազի Մուխթար-փաշայի և Քեամիլ-փաշայի դահլիճին ձեռքով։ Այս յայտագիրը՝ բազմաթիւ օրինակներ տպագրուած՝ բաժնուեցաւ խռնուած բազմութեան։

Ահա անոր ալ պատճէնը.

«Այն պահուն, երբ մեր կառավարութիւնը Ափր. Տրիպոլիսի և Բենղազիի մէջ իտալացիներուն դէմ փառաւոր կերպով պատերազմ կը մղէր, Հարաւային Ալբանիոյ մէջ քանի մը հրոսակներու կողմէ կառավարութեան դիմադրելու նպատակով ապստամբութիւն մը յարուցուեցաւ, և այդ ապստամբութիւնը զսպելու համար ղրկուած զինուորական ոյժին մէջէն կարգ մը օֆիցէրներ հրապարակաւ միացան ապստամբներուն։ Հիւսիսային Ալբանիոյ մէջ ալ նոյն նպատակաւ կարգ մը դաւաճաններ իրենց զինուորական պարտականութիւնը լքանելով՝ զինեալ վիճակի մէջ լեռ փախան և արտաքին պատերազմին վրայ ներքին խռովութիւն մը աւելցուցին։ Այս վիճակին վրայ, Սայիդ-փաշայի դահլիճը իշխանութենէ հրաժարելու պարտաւորուեցաւ։ Ամեն ոք յուսացած էր, որ պաշտօնի գլուխ անցնող Ահմէդ Մուխթար փաշայի դահլիճը երկրին մէջ անդորրութիւնը պիտի վերահաստատէ։ Աւաղ որ այս դահլիճը իր առաջին քայլին մէջ ապստամբներու դէմ զինաթափ ըլլալու և հետապնդումը դադրեցնելու որոշում տալով՝ Բալկաններու քաղաքական կացութիւնը գնահատելու անկարող ըլլալը ցոյց տուող սխալ մը գործեց։ Ապստամբները այս սխալէն օգտուեցան և նախ Պրիշթինա և յետոյ Սկիւբ մտնելով կառավարական պաշտօնեաները վտարեցին և ուրիշ կատաղութիւններ ցոյց տուին, բայց կառավարութիւնը այնտեղ գտնուող զինուորական ոյժերուն հանդիսատեսի դեր մը տուած ըլլալով, արտասահմանի մէջ ասիկա մեր բանակին տկարութեան ապացոյցը նկատուեցաւ և բալկանեան պետութիւններուն ախորժակը սրուեցաւ։ Երբ ապստամբները Սկիւբ կը մտնէին, Լոնդոնի բուլղար դեսպանը մեր դեսպանին ըսաւ. «Քանի մը հազար ապստամբները պատժելու մասին օսմանեան կառավարութեան ցոյց տուած անկարողութիւնը ձեր երկրին համար աղէտներու յառաջաբանը կըլլայ»։ Այս խօսքը թշնամիի մը բերնէն հաղուագիւտ կերպով ելած ազդու խրատ մըն էր, սակայն ոչ միայն նկատի չառնուեցաւ, այլև ապստամբներուն Սկիւբէն ետք Քէօփրիւլի մտնելուն ալ ձայն չհանուեցաւ և ի վերջոյ օսմանեան սահմանադրութեան տրամադրութեանց հակառակ առանձնաշնորհումներ տրուեցան այդ ապստամբներուն։

«Ահմէդ Մուխթար-փաշայի դահլիճը սահմանադրութիւնը այս կերպ բռնաբարելով չգոհացաւ, այլ ապստամբներուն փափաքին և պահանջումին վրայ 30 միլիոն օսմանցիներու վստահութիւնը գրաւող երեսփոխանական ժողովը փակել տուաւ։ Եւ այս վիճակին հանդէպ, որ սահմանադրութեան դէմ ամենէն սոսկալի հարուածն է, ժողովուրդին կողմէ բողոքի հզօր ձայն մը բարձրացած չըլլալով արտասահմանի մէջ այնպէս կարծուեցաւ, թէ ազգային արժանապատուութեան զգացումը ջնջուած է օսմանցիներուն սրտերէն։

«Ահա այսպէս Ահմէդ Մուխթար-փաշայի դահլիճը, բալկանեան պետութիւններուն յարգանք ազդող մեր բանակին տկար վիճակի մէջ գտնուիլը և օսմ. ազգին նոյնիսկ ամենէն նուիրական իրաւունքները ոտքի տակ առնուելու պահուն ալ ոևէ յուզում և ազդեցութիւն չկրելը ցոյց տուող քաղաքականութիւն մը հետապնդելով բալկանեան դաշնակցութեան ծնունդ տուաւ։ Ահմէդ Մուխթար-փաշայի դահլիճը բալկանեան պետութիւններուն դաշնակցած ըլլալը գիտնալով մէկտեղ՝ Ռումէլիի կանոնաւոր զինուորներէն 120,000-ը մէկ անգամէն արձակեց. Եթէ սահմանադրութենէն ետք ամենէն աւելի մարզանք կատարող այն զինուորական վաշտերը պատերազմին մասնակցէին, բնաւ տարակոյս չկայ թէ շատ օգտակար պիտի ըլլային։ Ասկէ զատ, դահլիճը մարզանք կատարել տալու համար Ռումէլիի րէդիֆները զէնքի տակ առաւ, ինչ որ կասկած ներշնչեց բալկանեան պետութիւններուն, որոնք այս պարագան պատրուակ բռնեցին թշնամութիւններու սկսելու համար։ Զրոյց կայ, որ երբ Ռուսիոյ Ցարը յանձնարարած էր պատերազմը գարնանը յետաձգել, Բուլղարիոյ Ֆերդինանդ Թագաւորը պատասխանած է. «Ցաւալի է թէ գարնան մէջ Թիւրքիա այսքան տկար դահլիճ մը կունենա՞յ, թէ ոչ»։ Եւ այս պատճառաւ փութացուցած է թշնամութիւնները։

«Մեր սպայակոյտը առաջուընէ ի վեր բալկանեան պետութիւններուն դէմ պատերազմական յատակագիծ մը պատրաստած էր, բայց Ահմէդ Մուխթար-փաշայի դահլիճը այս յատակագիծը չգործադրեց և հրամանատարութեան պաշտօններու կոչեց անարժաններ, և այս կերպով մեր բանակները, որոնց յաղթող ըլլալու մասին աշխարհի ամեն կողմը վստահութիւն կար, Կըրք-Քիլիսէի և Լիւլէ Բուրգազի պարտութիւններուն ենթարկեց։ Թէ Ահմէդ Մուխթար-փաշայի դահլիճը և թէ անոր յաջորդող Քեամիլ-փաշայի դահլիճը փոխանակ մեր պարտութիւններուն իսկական պատճառները փնտռելու և անոնց դարմանը խորհելու՝ կարծես թէ ազգին ճակատագրին հետ խաղալ ուզեցին և մայրաքաղաքին մէջ տուներ խուզարկեցին, հայրենասէր անձերը փնտռեցին և ձերբակալեցին։

«Այս դահլիճները՝ ինչպէս որ անկարող հրամանատարներու հրամանին տակ գտնուած մեր բանակներուն ռազմական ընդունակութիւնը ոչնչացուցին, նմանապէս այս կարգի հետապնդումներով ազգին հայրենասիրական զգացումները և պատերազմասէր եռանդը քնացուցին։ Մանաւանդ Քեամիլ-փաշայի դահլիճը պատերազմական գործերով զբաղելէ աւելի Աբդիւլ Համիդի շրջանը յիշեցնող խաֆիէներու «ժուռնալներով» զբաղեցաւ։

«Առանց նկատի առնելու Չաթալճայի մէջ մեր ունեցած յաղթական դիրքը և բուլղարներուն խիստ նպաստաւոր պայմաններով զինադադար կնքելով, Քեամիլ-փաշայի դահլիճը հայրենիքին ու ազգին շահը նկատի չառաւ և ամեն գնով հաշտութիւն կնքելու որոշում տուաւ։ Լոնդոնի հաշտութեան ժողովին Ս. Ջէյմսին մէջ Եդիրնէի նահանգէն զատ, բովանդակ Ռումէլին թշնամիներուն յանձնելը կառավարութեան այն դիտումը յայտնապէս ցոյց տուաւ։ Բալկանեան պետութիւնները, հասկնալով որ այսքան դիւրութիւն տուող դահլիճէ մը Եդիրնէն և կղզիները չառնելը մեծ սխալ մը պիտի ըլլայ, այս մասին վերջին ծայր պնդեցին և Լոնդոն ղրկած իրենց պատուիրակներուն ճարտարութեանը շնորհիւ մեծ պետութիւններն ալ իրենց համամիտ ըրին։ Պետութիւններն ալ անկարող դահլիճին հաւաքական ծանուցագիր մը տալով յանձնարարեցին Եդիրնէն թողնել և կղզիներու խնդրին լուծումը իրենց յանձնել։ Երէկուան խորհրդակցական ժողովին մէջ տեղի ունեցած խօսակցութիւններէն յայտնի եղաւ, թէ Քեամիլ-փաշայի դահլիճն ալ այս կարծիքէն էր։ Քեամիլ-փաշա, ամենուն հաւատացնելու համար թէ Եդիրնէի յանձնումը անխուսափելի է, իր որոշումը այս անպատասխանատու ժողովին ընդունել և վաւերացնել տուաւ։

«Սահմանադրական երկիրներու մէջ այս տեսակ ժողովներու հարկ չկայ։ Քեամիլ-փաշայի դահլիճը Եդիրնէն բուլղարներուն և կղզիներուն ապագան պետութեանց յանձնելու պէս կրկնակի ոճիր մը պարտկելու համար սահմանադրութիւնը պատառ-պատառ ընելէ չքաշուեցաւ։ Այս կերպով մէկ կողմէն օսմանցիութեան Բ. մայրաքաղաքը և Միջերկրականի մէջ օսմ. գերիշխանութեան ապագան զոհելով, միւս կողմէ օսմ. ազգին ամենէն նուիրական իրաւունքը բռնաբարեց։

«Օսմ. ազգը վեց ամիսէ ի վեր իր հիմնական իրաւունքները բռնաբարելու յանդգնող, Ռումէլին ամբողջովին յանձնելու չքաշուող, երկիրը պաշտպանելու համար ազգ. ոյժը գործածելէ վախցող կառավարութեան մը ասկէ աւելի չէր կրնար հանդուրժել։ Հայրենիքին ապագան և ազգին հիմնական իրաւունքները վտանգի մէջ գտնուած պահուն, ազգը իրաւունք ունի ըմբոստանալու։ Ահա այսօր ազգը այդ իրաւունքը գործածած ըլլալով, Քեամիլ-փաշայի դահլիճը իր հրաժարականը տուաւ։ Օսմ. ազգը Ռումէլիի մէջ իր ունեցած իրաւունքներէն պիտի չհրաժարի և ասոր համար ամեն զոհողութիւն պիտի ընէ։

«Հետևաբար, ներկայ դժուարութիւնները մէկդի ընելու համար, ազգը պիտի չվախնայ իր պաշտպանողական միջոցներուն դիմելու և սուլթանէն խնդրած է, որ այս յաջողութիւնը ձեռք բերելու աշխատող հայրենասէր դահլիճ մը պաշտօնի կոչէ։

«Օսմանցիները ասկէ ետք ցոյց պիտի տան, թէ աշխարհի մէջ փառքով ապրելու արժանի են։ Կեցցէ ազգը և կեցցէ սահմանադրութիւնը»։

Հայորդի

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԳԻՏԱԿԱՆ ԵՐԿԵՐԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸ ՄԵՐ ՄԷՋ*)

(Քննական ակնարկ Կովկ. Հայոց Հրատ. Ընկեր. գործունէութեան մասին)

III

Հայկական կուլտուրտրեգերների իդէալիզմը շատ յաճախ սահմանակցում է նայիվ ռոմանտիզմի եզրերին։ Ռոմանտիկօրէն մտածում, բանաստեղծօրէն դատում և արտիստօրէն գործում են մեր մէջ ոչ միայն վիպասան ու բանաստեղծը, որոնց պարզամտութիւնը հասարակական հարցերում ներելի է թերևս, այլև ուսուցիչը, մանկավարժը, հրապարակախօսը, հասարակական այս կամ այն գործիչը և նոյն իսկ ոչ պակաս տնտեսագէտը, այսինքն նա, ով իրերի րէալական արժէքը ամենից շուտ ըմբռնելու և գնահատելու ակադեմիական կոչումն ունի։ Մի բնորոշ դէպք այս կապակցութեան մէջ։ Երբ 1906 թ. հանգուցեալ Ալ. Արասխանեանը ձեռնարկեց Կարլ Մարքսի «Կապիտալի» թարգմանութեան, դիմեց Թիֆլիսում տողերիս գրողին և խնդրեց վաճառել իրան «Կապիտալի» գերմաներէն բնագրի I հատորը, աւելացնելով որ ինքը թարգմանել է արդէն առաջաբանը ռուսերէնից, բայց անհրաժեշտ է գտնում բուն գիրքը հայերէնի վերածել բնագրից։ Հանգուցեալը սկզբում շատ էր ոգևորված իր ձեռնարկով,—անշուշտ մի հոգեբանական գրութիւն՝ պայմանաւորված ժամանակի առանձնայատուկ մոմենտներով։ Նա կարծում էր, որ «երիտասարդները սքանչացումով պիտի ողջունէինք իր ձեռնարկը։ Բայց երբ ես՝ մարքսիստ՝ խորհուրդ չը տուի ոչ-մարքսիստ Արասխանեանին՝ «Կապիտալը» հայերէն թարգմանել, նա այնչափ ուզղակի։ Ես ունէի իմ հիմքերը. ամենագլխաւորն այս էր, որ ես առարկում էի հանգուցեալին,—մեր տնտեսական լեզուն ու գրականութիւնը, մանաւանդ մարքսիստական ուղղութեամբ, այնքան թերի ու աղքատ է, որ փոխանակ մի ամբողջ շկոլայի գլուխ գործոցին դիմելու՝ անգին էներգիա վատնելու և զոհաբերութիւն անելու այդ վիթխարի գործի վրայ, աւելի նպատակայարմար, գործնական ու օգտակար կը լինէր դիմել նախ մարքսիզմի հիմքերը համառօտ [illegible] տարրալուծող գրականութեան հայացման։ Նա, ով «Կապիտալը», որպէս գիտական երկ, հասկանալ կարող է (այսինքն բարձր ինտելիգենցիան), տիրապետում է առնուազն մի օտար լեզուի՝ ռուսերէնին (աւելի լաւ քան հայերէնին) նա պիտի գերադասէ միշտ ռուսերէնը կարդալ. ուրեմն ում համար է այդ վաղաժամ թարգմանութիւնը։ Զափազանց բնորոշ էր Արասխանեանի պատասխանը

*) Տես «Մշակ» № № 15 և 16.

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

Ա. ՔԱԼԱՆԹԱՐԻ ԲԱՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆԸ*)

(«Հին Աստուածների» մասին)

—

Անցեալ անգամ, երբ մենք խօսում էինք «Հին Աստուածներ» պիէսի մասին, դեռ ևս նա չէր ներկայացված բեմի վրա և տպված գիրքն էլ ժողովականների ձեռքը չէր ընկել։

Այժմ այսօրվայ ժողովվածներդ տեսել էք պիէսի ներկայացումը և շատերը ձեռնից կարդացել են նաև հրատարակված գրքոյկը։

Մեր առաջ հարցեր են գալիս, թէ ինչ է տալիս պիէսը և ինչ է ցանկանում ասել հեղինակը։

Պիէսը դնում է մեր առաջ մարդկային իրականութեան մէջ գոյութիւն ունեցող տարբերքների կամ բնազդների և վերացումների կամ աշխարհահայեացքների մաքառումները և պայքարները։

Հեղինակը չէ ասում իր վերջին խօսքը։

Բայց զգացվում է, թէ նա ինչ է ուզում ասել։

Եւ այդ մենք կը ձևակերպենք վերջում։

Վերլուծենք պիէսի էութիւնը։

Նրա մէջ հակադրված են երկու սկզբունքներ, երկու ուղղութիւններ կենցաղավարութեան, երկու հասանքներ մարդկային երջանկութեան։

Այդ երկու հակադրութիւնների ներկայացուցիչները յայտնված են պիէսի հէնց առաջին տեսարանից։ Նրանցից մէկը Ծերմակաւորն է, միւսը Վանահայրը։

Նրանք կռիւ են յայտարարում միմեանց՝ կամ ես, կամ դու։

Ծերմակաւորը բնութեան ջատագովն է, բնազդօրէն հրամայողական ձայնի փողահարը։ Վանականը ինքնազսպման, յաւիտենական կուսութեան և հոգեկան վերացումների պատգամախօսն է։

Մի կողմում աշխարհիկ կեանք, միւսում վանականութիւն. մի կողմում զգայական վայելքներ, միւսում հոգեզմայլութիւն. մի կողմում հին աստուածներ, միւսում նորը։

Հին աստուածները՝ ըստ պիէսի՝ ուժեղ են, անյաղթելի և անընկճելի։ Լինելով բնական հակումների գաղափարանիշերը՝ նրանք իշխում են ամենուրեք։ Նրանք խիզախ են, համարձակ, յանդուգն, հրամայող, վստահ իրանց յաղթական էութեան վրա։

Վանքը փորձում է բացասել նրանց, բայց աջողութիւն չունի կատարելապէս։ Ամեն մի մաքառում հին աստուածների դէմ վերջանում է պարտութեամբ։

Յիրաւի՝ տեսէք վանքի բնակիչներին և խորասուզվեցէք նրանց կենցաղի և մտածումների մէջ։ Նրանք պահպանել են մշտական տենչ դէպի հին աստուածները։ Թողնելով իրանց մէջ աշխարհական տարրերը՝ նրանք հանդիսանում են իբրև այլասերվածներ, խելագարներ, յուսահատվածներ, ընկնաւորներ, մահի և գերեզմանի սիրահարներ և իղձալցնողներ։

Որքան ուզում է թող վանքը խլացնի բնութեան ձայնը և խեղդի աշխարհիկ կեանքի բողբոջները, բայց բաւական է, որ մի անգամ այդ բնութիւնը ցոյց տայ իր հրապոյրը, և ահա ամեն բան տակն ու վրա է եղած և վանական ոգին գլորված է գետին և ոտնահարված։ Բաւական էր գեղանի Սեդայի մի հպումը երիտասարդ աբեղայի կուսական մարմնին, և ահա յայտարարված է արմատական յեղաշրջում աբեղայի վանական աշխարհայեացքի մէջ։

Սեդան փորձանքը էր։

Սեդան երևաց մի անգամ, երբև երականութիւն. բայց նա խորապէս հաստատվեց երիտասարդ սրտում։ Սեդային տեսան շրջապատողները զուգէ ակամայ, բայց անխուսափելիօրէն գրկախառնված աբեղայի հետ։

Դա մի վայրկեան էր։ Դա դիպուած էր։ Դա աշխարհիկ տարրի մի շփումն էր վանական միանձնութեան հետ։

Բայց այդ տարրը վարակիչ էր. դա մի թոյն էր, որ կարող էր համակել աբեղայի ամբողջ էութիւնը։

Եւ Սեդան այլ ևս չը հեռացաւ ու չը բաժանվեց աբեղայից։ Նա երբեմն մարմին բացակայ էր, բայց երբեմն ցնորք, երբեմն երազ, երբեմն երևակայութիւն նա միշտ բնակված էր աբեղայի ուղեղում, երբեմն մշտական յիշեցում բնութեան, բնազդների, կենսական թելադրանքների մասին։

Բայց ինչու միայն Սեդան, միայն կանացի սէրը։ Մի՞թէ կեանքը սահմանափակված է միայն սիրային զգացումներով։

Հեղինակը զգացել է, որ դա միակողմանի կը լինէր, ուստի միւս վանականների բերանով ցոյց է տալիս, որ մնացել է նրանց մէջ կարօտ դէպի գինին, օղին, համեղ ուտելիքները։ Հեղինակը կարող էր աւելի ևս առաջ գնալ և ցոյց տալ կենցաղի այլպիսի վայելքներ, ինչպէս օրինակ՝ ընտանիք, զաւակներ, հարսանիքի և կնունքի հանդէսներ, մասսայական կեանքի ժխորը և այլն։

Այդպէս է կեանքը։

Իսկ վանքը։ Նա կտրվել է կեանքից, չէ հասկանում այդ կեանքը և մեղք է համարում ամեն մի բան, որ կապված է այդ կեանքի պահանջների բաւարարութեան հետ։

Հեղինակը այն ամենը, ինչ որ աշխարհային է, բնութեան հետ շաղկապված, զգայական, մարմնային, կենցաղային, վերագրել է հին աստուածներին, իսկ նրա հակադրութիւնը փաթաթել քրիստոնէութեան շլինքին։

Այստեղ մեծ թիւրիմացութիւն կայ։ Դա սխալ է պատմական, սխալ է հասարակական, սխալ է գաղափարական։

Վերլուծենք մեր առաջ դրած նիւթը։

Մի՞թէ վանքը և վանական կեանքը համանիշ են Քրիստոսի ընդարձակ, հասարակական և մարդասիրական վարդապետութեան։ Մի՞թէ մարդկութեան համար խաչված, հաւասարութեան և ընկերսիրութեան մեծ քարոզիչ, տանջվածներին սփոփող, հիւանդներին բժշկող, քաղցածներին կերակրող, դպիրներին և փարիսեցիներին մտրակող, [illegible] և նշանակող, մայրերի և ամուսինների եռախտիքները և իրաւունքները պաշտպանող, բարի գործերի համար տօնական առարկութիւնները չընդունող Անմահ Ուսուցիչը վանական կեանք էր քարոզում և իր ուսմունքի համանիշը վանականութեան մէջ էր գտնում։

Ոչ, ոչ և ոչ։

Քրիստոնէութիւնը և վանականութիւնը չեն կարող երբէք համանիշ լինել։

Վանականութիւնը հին երևոյթ է, աւելի հին, քան քրիստոնէութիւնը, և նա յատուկ է շատ և շատ կրօնների։

Հայաստանում վանքեր կային և Քրիստոսից առաջ, հեթանոսութեան օրերում։ Վանականութիւն կամ մենակեացութիւն եղել են և կան հնդկական բրահմիններին մօտ, բուդդայական դալայլամաների մօտ, հին ասորաբաբելական և եգիպտական կրօնների մէջ։

Վանականութիւնը, իբրև հին երևոյթ, ժառանգութիւն դարձաւ և քրիստոնէութեան, բայց նա երբէք չէր կարող կլանել իր մէջ ամբողջ քրիստոնէութիւնը։

Ճիշդ է, վանականութիւնը սկսեց խօսել քրիստոնէութեան անունով, բայց եղաւ տութիւնն էլ, ինկվիզիցիան էլ, խաչակրաց պատերազմներն էլ գործում էին քրիստոնէութեան անունով։

Վանականութեան գաղափարը ինքն ըստ ինքեան մի ուրոյն երևոյթի նշանակ է, որը և չը պէտք է խառնվի քրիստոնէութեան գաղափարի և ուսմունքի հետ։ Վանականութիւնը լաւագոյն դէպքում քրիստոնէութեան երևոյթներից մէկն է, իսկ յաճախ նա նրա այլասերումն է կամ սխալ լուսաբանութիւնը։

Պիէսի հերոսներն անգամ բողոք են քրիստոնէութեան այդպիսի հասկացողութեան դէմ։ Օրինակ՝ իշխանուհին բեմը քրիստոնեայ է և ապրել է աշխարհիկ կեանքի բոլոր վայելքներով, կազմել ընտանիք, սնուցանելով զաւակներ, պա լով տնտեսութիւն։

Եթէ ցանկանանք պարզել, թէ որ «Հին աստուածներ» խօսքերը համապատաս խան են հայկական իրականութեան, ապա տեղ ևս կը գտնենք վիճելի կողմեր, որ հետև նախաքրիստոնէական հայերի բայցի բնապաշտական կրօնից կային և ուրիշ կրօններ. Վահագնի, Աստղիկի տամուզների հետ միասին կային Անահ աստուածացումը, մոգական ուսմունքը Զրադաշտի Եզդանական գաղափարը և խրատաբանական վարդապետութիւնն Ուստի «Հին աստուածներ» բառերը նևին չեն պայմանաւորում իրանց թեամբ հակաքրիստոնէական և հակավ կան ազդակների խտացումը։

Բայց մենք բծախնդիր չը լինենք և ըն նենք այն ցուցումները, որ տրված է պ սում։ Ընդունենք «հին աստուածն բնապաշտական տեսակէտով, բազմաս ծութեան իմաստով, յունական դից նութեան պատկերացումներով, Վահագն

*) Տես «Մշակ» № 15.

այս կէտին. «Ամեն մի ինտելիգենտ հայ,—այս կէտին. «Ամեն մի ինտելիգենտ հայ,— ասաց նա, որ մինչև այժմ էլ յիշում եմ ասաց նա, որ մինչև այժմ էլ յիշում եմ բառացիօրէն,—պիտի իր սեղանի լաւագոյն զարդերից մէկը համարէ՝ ունենալ Մարքսի «Կապիտալը» հայերէն լեզուով, եթէ նա նոյնիսկ մի քանի լեզուների տիրապետէ և կարիք չունենայ «Կապիտալը» հայերէն կարդալու»:

Անկախ այն հանգամանքից, թէ ինչպէս հայկական իրականութեան դառնութիւնը լիապէս քամած այդ «անուղղելի» իդէալիստը ունէր այդօրինակ պարզամիտ հաւատ դէպի հայ ինտելիգենցիայի գրական-գիտական հետաքրքրութեան մակարդակը, ժամանակ դէպի հայատառ գործերը, էականն է այստեղ այն փաստը, թէ որքան մակերեւութային ու անկարեւոր են եւրոպական արտադրութիւնները հայերէնի վերածելու կշռադատումները մերոնց մօտ: «Կապիտալը» սեղանի զարդ... Կարծես Մխիթարեանների «Գեղունին» է «Կապիտալը»: Ամենաիլլիւզոնիստ և անհիմն լաւատես մարքսիստն անգամ մեր մէջ՝ չէ ունեցել այդպիսի յափշտակումներ և վառ յոյսեր դէպի հայ ինտելիգենցիայի «բարեացակամ» վերաբերմունքը Մարքսի երկերի նկատմամբ, ինչպէս Արասխանեանն ունէր 1906 յիշատակելի թւականին:

Նշանաւոր գեղարուեստական երկերը կարող են նաև մասնաւոր-առևտրական հրատարակչի ձեռնարկութեամբ լոյս ընծայվել, որովհետև այսպէս թէ այնպէս ունեն նրանք ընթերցողների բաւական մեծ շրջան, և առևտրական ձեռնարկուն որոշ օգուտներ շահերով գրական շուկայ կը հանէ այս կամ այն յայտնի քերթողի երկերը: Օրինակ՝ հայ անուանի վիպասանի կամ դրամատուրգի երկերը այնքան են կարդացվում, նա այնքան ժողովրդական անուն ունի արդէն, որ զգալի դժուարութեան չի հանդիպի նա՝ առևտրական-հրատարակչական փիրմայի միջոցներով լոյս ընծայելու իր գրական ժողովածուները, ինչպէս սովորական է բոլոր երկիրներում:

Հայոց Հրատ. Ընկերութիւնն արդէն, իբրև հասարակական հիմնարկութիւն, պէտք է իր սուղ միջոցները գործադրէ առաւելապէս հազիւագիւտ, նոր ու մինայուն արժէքներ պարունակող գրական վաստակների, գիտական փշրանքների համար, որոնց հեղինակ-անհատները անկարող են իրանց ուսումնասիրութիւնները հանրութեան սեփականութիւն դարձնել՝ ոչ սեփական միջոցներով և ոչ առևտրական-հրատարակիչ կարելի է գտնել՝ ինտելիգենտական նեղ շրջաններին հետաքրքրող հետազօտութիւնները լոյս ընծայելու համար:

Աւելին ասենք. որն է տարբերութիւնը, եթէ մի հրատարակչական հասարակական մարմին և առևտրական փիրմա բոլորովին նոյն պասսիվ դերերն են խաղում իրանց ձեռնարկների մէջ, դնել մէջ տեղ դրամական միջոցները, ընտրել առաջարկվող ձեռագիրներից այս կամ այն և յանձնել տպարանին, կազմակերպել գրքի տարածումը և նման տեխնիկական գեշեփաններ: Մենք աւելի լայն, խոր եւ իդէական ակտիվ բովանդակութիւն ենք պատկերացնում հասարակական փունկցիայի դերը խաղացող Հրատարակչական Ընկերութեան գործունէութեան տակ: Նա, բացի զուտ հրատարակչական-տեխնիկական հոգատար մարմնից, պէտք է, որ գլխաւորն է, մի յատուկ ուսումնական սեկցիա ունենայ, որ ստանձնէ իր վրա ուսումնասիրական, հետազօտական փորձերի դրական աջակցութեան պարտաւականութիւնը: Այդ սեկցիան պէտք է թեմաներ ընտրէ՝ զանազան ճիւղերի ու հարցերի վերաբերեալ, առաջարկէ գիտական խնդիրներով զբաղվող ու հետաքրքրվող շրջաններին, նշանակէ մրցանակներ, կազմակերպէ հետազօտական էկսպեդիցիաներ դէպի այս կամ այն խուլ անկիւնը մեր հայրենիքի, իր հաւաքական ուժերով ամեն կերպ աջակցէ անհատ ձեռներէցներին նիւթեր հայթայթելու գործում և այլն: Այդ ուսումնական սեկցիան պէտք է որոշ ակադեմիական դրոշմ կրէ իր վրա և կատարէ մօտաւորապէս այն, ինչ նոյն հողի վրա կատարում են համալսարանի ֆակուլտետները: Մենք ունենք մօտաւորապէս նման մարմիններ մեր կեանքում. օրինակ Ղուկասեան (կտակի) և Կ. Պօլսի Իզմիրեանց մրցանակաբաշխութիւնները: Բայց երկուսն էլ ունեն միևնոյն կոչումը համարեա՝ հրատարակել հնագիտական, հայագիտական, լեզուագիտական (հայկական) և մատենագրական երկեր: Երկուսն էլ կզզիացած և անշարժ մարմիններ են, զուրկ՝ կենդանի ու դրական ինիցիատիվից:

Օտարները անուանում են հայերին առևտրական ժողովուրդ. մի մակդիր, որ բացի ուրիշ շատ յատկանիշներից՝ ամփոփում է իր մէջ գործնական, ուտիլիտարիստական գծեր, շօշափելին ու այժմէականը, դրական ու կենսականը ամենից առաջ և ամենից բարձր գերադասող միտք ու հոտառութիւն: Տարօրինակ հակասութիւններից մէկն է կազմում այն փաստը, թէ ինչպէս համեմատական իրաւացիութեամբ առևտրական ազգ հռչակված *) հայ ժողովրդի հասարակական մտաւորականութիւնը տրամադրված է աւելի դէպի սոսկ էսթետիկականը, վերացականը, անայժմէականը, հինաղարեանը: Մի տեղ շարունակ հրատարակում են վէպեր, պատմուածքներ (Հրատ. Ընկ.), միւս տեղ արխիվական աշխատանքներ, հնագիտական երկեր (մրցանակաբաշխ. ձեռնարկութիւնները): Մէկ թէ միւս ճիւղը ունի իրայատուկ արժէք ու նշանակութիւն, որոնց դէմ անկարելի է առարկել: Բայց ինչու անուշադրութեան մատնել կեանքի գերագոյն ֆակտորի վիճակը, որ պայմանաւորում է իրանով բոլոր միւսների լինելութիւնն ու զարգացման ուղղութիւնը: Ապշեցուցիչ չէ հայ հասարակական գործիչների, ամենից առաջ՝ Հրատ. Ընկերութեան բացարձակ ապատիան դէպի մեր կեանքի տնտեսական երեւոյթներն ու փաստերը: Ո՞վ կարելի է հրամայական, օգտակար ու գործնական, կենսական ու այժմէական՝ ունենալ Դիկկենսի վէպերի հայերէն թարգմանութիւնը թէ մի բարեխիղճ ուսումնասիրութիւն Վանի, Բիթլիսի, Էրզրումի հայ ազգաբնակութեան իրական կեանքի բազմակողմանի պատկերի. ունենալ Աղաթանգեղոսի կամ Ղազար Փարպեցու ֆանտաստիկ նկարագրութիւնների կրկնակի, երբեակի հրատարակութիւնը (ծանօթութիւններով ու քննական նկատողութիւններով, ինչպէս աւելացնում են սովորաբար), թէ մի փաստալից հետազօտութիւն Շիրակի, Արաբկիրի կամ Ղարաբաղի գիւղացիութեան հողային պայմանների և առհասարակ տնտեսական կացութեան վերաբերեալ:

Մեր հին սերնդի կուլտուրտրեգերների համար գոյութիւն չունի մեր կեանքի կենսական պրոբլեմների գիտական վերլուծումներ հոգսը:

Մենք գիտենք երիտասարդ ոյժերից մարդիկ, որոնք մեծուկ ժրաջանութեամբ թանձրացրին նիւթեր են հաւաքել մեր գաւառական կեանքից, դասաւորել սիստեմատիկօրէն, բայց տարիներից ի վեր ընկած են ձեռագիրները գրասեղանում, միջոցներ չունեն, հրատարակող չը կայ: Չի կարելի բոլորից պահանջել Ա-Դօի բիսկն ու զոհաբերութիւնը՝ պարտքով հրատարակելու իր աշխատութիւնը: Այդպիսի տխուր իրականութիւնը ընդունակ է միայն գիտութեան ծարաւ երիտասարդ սկսնակների մէջ մեռցնել եռանդ ու ոգևորութիւն: Ա-Դօի գրքի ժամանակագրական մէջ Հ. Առաքելեանը սառը ջուր է համարում այն մինչ այժմ անյայտ թւական փաստերը, որ տալիս է հեղինակը հայերի մասին իրանց բուն հայրենիքում: Իրաւացի նկատողութիւն: Բայց որքան լի ու առատ է մեր բազմաձայն իրականութեան ամեն մի անկիւն նման փաստերով, որոնք դեռ անյայտ են մեզ և որոնց յայտնագործումը մի շարք անակընկալների պատկեր կը պարզէր մեզ՝ սառը կամ տաք ջուր ածելով մեր գլխին:

Ոչ, մենք չենք ճանաչում մեզ, մեր երկիրը, մեր ժողովրդական հատուածներին, նրանց կեանքի պայմաններն ու յարաբերութիւնները՝ իրանց բէալ մեծութեան շրջանակներում, իրանց լրիւ ու ճշգրիտ քարակտերիստիկայով: Մենք չենք ճանաչում մեզ ու մեր հարևաններին, և սակայն գիտենք բարձր թռիչքներով ու սենտիմենտալ ոճով կշռադատել, նախագծեր կազմել ու ուղիներ որոշել...

Եւ կը մնայ դեռ այդպէս մեր կեանքի մտաւոր-գաղափարային նախապետականութիւնը, քանի մեր հասարակական հաստատութիւնների տէրերն ու ղեկավար ներկայացուցիչները կը մտածեն ռոմանտիկօրէն, կը դառնեն բանաստեղծօրէն և կը գործեն արտիստօրէն, մի մտածելակերպ ու գործելակերպ, որոնք անկարող են շօշափել մերկանդամ իրականութեան կոնկրետ հիմքերը, այլ միայն սահել կարող են դրանց վրայով՝ վերևն եթերում լողալու համար:

B. Intimus

*) Մենք պատրաստ ունենք գերմաներէն մի աշխատութիւն՝ կովկասեան ժողովուրդների տնտեսական խմբաւորման և սոցիալական շերտաւորման մասին, ուր փաստացի ցոյց ենք տալիս, որ ամբողջ Ռուսաստանում, բոլոր ժողովուրդների մէջ՝ հայերը տոկոսաբար երկրորդ տեղն են բռնում առևտրական հողի վրա. առաջին տեղը պատկանում է հրեաներին:

Աստղկի խորհրդանիշներով:

Սակայն զոհացուցիչ է «Հին Աստուածների» ղաւանանքը:

Կարողանում է այդ դաւանանքը բաւաբարութիւն տալ կեանք և երջանկութիւն որոնող աբեղային, իսկ նրա հետ միասին և հեղինակի ստեղծագործած «իդէալ որոնողին»:

Ըստ երևոյթին՝ ոչ:

Հեղինակը դուրս է բերում ճգնաւորի անողոք տիպը, որը ամեն մի վայրկեան, ամեն մի տենչանք, ամեն մի ձգտում, ամեն մի մտածմունք հրատարակում է ունայնութիւն:

Ամեն ինչ անցողական է, ամեն ինչ ունայնութիւն է. և կեանքը կառուցված է ունայնութեան տարրերի երազական էութեան վրա:

Ունայնութիւն: Դա մի հասկացողութիւն է, որը վերջ է դնում ամեն մի՝ թէ աշխարհիկ և թէ հոգեկան տենչերի:

Դա կասկածի ձայնն է: Դա սկեպտիցիզմն է:

Պիէսը տալիս է այդ կասկածի դէմ մի հաւատի ակնարկ: Դա վանահօր գաղափարականութիւնն է:

Վանահայրը վհատված չէ. նա ունի իր հաւատը, նա ունի իր աստուածը և իր տաճարը: Դա իր հոգեկան վերացումն է, իր հոգեմփոփութիւնը, իր իմաստասիրական վերասլացումները:

Նրա աստուածը անվերջ կատարելութիւն է, անվերջ բարեփոխութիւն, անվերջ խուզութիւն դէպի հոգեկան ինքնամաքրումը: Նա ասում է, որ գնում է շինելու տաճար, որը կը մնայ այնքան ժամանակ, մինչև նա այլ ևս պիտանի չի լինի, և այն ժամանակ նա կը կառուցանի նորը, երկրորդը, ապա երրորդը, չորրորդը, և այդպէս անվերջ:

Այդպիսի մի ինքնակատարելութեան և անընդհատ բարեշրջման գաղափար գրաւիչ կը լինէր և վանահօր աշակերտ աբեղայի համար, եթէ նրա մէջ լինէին նաև նրա միւս որոնումները:

Աբեղան հարցնում է վանահօրից, թէ արդեօք այնտեղ, ինքնակատարելութեան այն դրախտի մէջ կան արև, ծով, ուրիշ խօսքով՝ կեանքի մաքառում, իրական, բնական զգայմունքներ, բերկրանքներ, ցաւ և վշտեր:

— Ոչ,—պատասխանում է վանահայրը:

— Անցիր ուրեմն,—պատասխանում է պատանին:

Սրանք ենք պիէսի վերջնական ձևակերպութիւնները,

Իսկ հեղինակը ինչ է մտածում, ինչ է ասում:

Այդ մենք չը գիտենք:

Բայց եթէ ցանկանայինք եզած նիւթից եզրակացութիւն անել, կարող էինք ասել հետևեալը.

Պիէսը ասում է առաջին՝ թէ բնութեան իրաւունքները երբէք չէ կարելի ժխտել և ուրանալ անպատիժ կերպով. նրանք են հիմքը ամեն մի աշխարհաշէն գաղափարի. երկրորդ՝ թէ պէտք է հաւատք ունենալ անվերջ կատարելութեան և բարեշրջման միայն մի պայմանով, որ նա շաղկապված լինի առաջին պահանջի հետ:

Մեզ համար, որ ժողովել ենք քննելու պիէսը, պարտաւորական չէ հեղինակի վերջնական կարծիքը. մենք կը վերցնենք պիէսի մէջ արտացոլված երևոյթները և հոսանքները պարզելու, թէ ինչպէս ենք մենք ըմբռնում նրանց էութիւնը և յարաբերական փոխադարձ շփումների գաղափարական և կենսական նշանակութիւնը:

ԴՐԱՇԱՐ ԱԼԷՔՍԱՆԴՐ (ՍԱՆԴՐՕ) ՀԱՅՐԱՊԵՏԵԱՆ

Անհա դարձեալ մի հայ թշուառ գրաշարի մահը:

Թիֆլիսի հայ գրաշարութիւնը կորցրեց իր լաւագոյն ընկերներից և վարպետներից մէկին, Ալէքսանդր (Սանդրօ) Հայրապետեանին, որ երկարատև և ծանր հիւանդութիւնից յետոյ կնքեց իր մահկանացուն ամսիս 19-ի գիշերը: Գրաշարական երկարամեայ և տոկուն ծառայութիւնը արդէն աղել էր Սանդրօյի օրգանիզմն և ներգործել տպարանի մահաբեր փոշին՝ զցելով նրան անկողին դեռ ևս մօտ մի տարի առաջ:

Ալէքսանդր Հայրապետեանի անունը ոչ միայն յայտնի էր տպարանական գործի աշխատաւորների շրջանում, այլ և Թիֆլիսի հայ և վրաց գրաշական շրջաններում, իր համեստ և առաքինի բնաւորութեամբ:

Հանգուցեալը մեծ ուսում չունէր: Նա եղել է Թիֆլիսի ս. Գէորգ եկեղեցու դպրոցում և դուրս եկել այնտեղից երկրորդ պատրաստական դասարանից և մանկութիւնից իսկ մտել է գրաշարների դաժան աշխատանոցը:

Ալէքսանդր Հայրապետեան իր կեանքում մի ապրած-ինտելիգենտի տպաւորութիւն էր թողնում շնորհիւ այն բանի, որ շատ էր կարդացել, որով ծանօթ էր հայ, վրաց և օտարազգի հեղինակների գրուածքներին: Բացատրելու և կամ բացատրվելու դէպքերում՝ հանգուցեալը ցոյց էր տալիս իր ամբողջ ճարտասանութիւնը, աշխատելով պարզել իր տեսակէտները իր հակաճառողներին: Նա սիրված էր ոչ միայն մեր, գրաշարներիս, ընտանիքում, այլ և նոյնիսկ գրաւի լայն շրջաններում:

Ալէքսանդր Հայրապետեանը, լինելով Թիֆլիսեցի, որպէս վրացախօս և փորձված գրաշար՝ սկզբներում աշխատում էր Ճավճավաձէի խմբագրութեամբ լոյս տեսնող վրացերէն «Իվէրիա» օրաթերթի վրա, և խմբագրութիւնը շատ անգամ օգտվում էր նրա հայերէնից թարգմանած հետաքրքրական տեղեկութիւններով:

Շովինիստական կրքերը նրան դուր չէին գալիս, ուստի նա թողեց վրաց թերթը և անցաւ հայերէն գործերի, ինչպէս, օրինակ, Րաֆֆիի աշխատութիւններին, և վերջն էլ աշխատեց նրան մտնել «Մշակի» գրաշարական կազմի մէջ, որի շրջանում Սանդրօն իր համեստ ու չարքաշ աշխատանքով շուտով աչքի ընկաւ և նոյնիսկ Գր. Արծրունու յարգանքին արժանացաւ. այնուհետև իր հիւանդութեան ընթացքում, իբրև բազմամեայ ծառայող-գրաշարապետ, «Մշակի» խմբագրութիւնից ստանում էր ամսական 20 ր. թոշակադրամ:

Ով ճանաչում էր հանգուցեալ Սանդրօյին, նա անպայման խորին կսկիծ պէտք է զգայ նրա անփոխարինելի մահից:

Թող «Մշակի» խմբագրութիւնը օրինակ դառնայ այն խմբագիր-հրատարակիչներին, որոնց ձեռքին գործիք են դառնում և շահագործվում են չարքաշ գրաշարները, զրկվելով իրանց ոչ միայն աշխատավարձից, այլ նոյնիսկ արձակվում և արհամարհվում են երկու-երեք անգամ աշխատավարձը ուզելու դէպքում:

Եթէ չը լինէր «Մշակի» խմբագրութիւնը և օգնած չը լինէր հանգուցեալին դրամով, զուցէ նրա համար էլ, ինչպէս նախորդների, հանգանակութիւն բանային գրաշարների շրջանում, և ծր մի անգամ:

Գրաշարները կազմակերպված չը լինելով, այդ է պատճառը, որ անապահով դրութեան մէջ են, և դրանց վիճակի բարելաւումով ոչ ոք չէ հետաքրքրվում:

Դրա համար պարտական է մտածել նորերս կազմված Հայ Գրողների Ընկ., որովհետև, ինչպէս ասված է, առանց գրողը գրաշարի, և առանց գրաշարը գրողի չեն կարող գոյութիւն պահպանել:

Գրաշար Ա. Լազարեան

ՊԵՏԱԿԱՆ ԴՈՒՄԱ

(Պետերբուրգի Հեռ. Գործ.)

Պետերբուրգ, 21 յունվարի

Ռօձեանկօ, բանալով նիստը, ողջունում է Դումային Նոր-Տարվայ առիթով և ցանկանում է բեղմնաւոր աշխատանք:

Ապա նա հաղորդում է, որ ստացվել են 6 հերթական հարցապնդումներ, որոնք կը կարդացվեն յունվարի 25-ին:

Որոշվում է չորեքշաբթի երեկոյեան քննել Դումայի ընտրութիւնների ժամանակ իշխանութիւնների ցոյց տուած ապօրինի գործողութիւնների մասին ուղղված հարցապնդումները:

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

— Ներսիսեան դպրոցի հոգաբարձութիւնը խնդրում է տպել հետևեալը. «Հոգաբարձութիւնս յայտնում է խորին շնորհակալութիւն այրի տիկին Սոֆիա Միխայլովնա Լազարեանին իր հանգուցեալ ամուսնու՝ գեներալ Ա. Ի. Լազարեանի յիշատակին 200 ր. նուիրաբերելու համար՝ յօգուտ դպրոցիս չքաւոր աշակերտների ճաշարանի»:

— Հեռագիրը տեղեկացրեց, որ էջմիածնի սինոդի անդամ Մեսրոպ եպ. Տէր-Մովսիսեան նշանակվեց Վրաստանի և Իմերեթիայի հայոց թեմի առաջնորդի պաշտօնում: Առանձին նշանակութիւն ունեցող այս մեծ թեմի առաջնորդական պաշտօնը, պէտք է ասել, այնքան էլ դիւրին չէ: Առաջնորդի պաշտօնակատար Եփրեմ եպիսկոպոս կարողացաւ իր ընդարձակ փորձառութեան շնորհիւ թէ հանգուցեալ Գարեգին արքեպիսկոպոսի ժամանակ և թէ յետոյ վարել թեմի բարդ գործերը: Անշուշտ Թիֆլիսի առաջնորդը ինքնին մի փորձաքար է հայ իրականութեան տարբեր փոխադարձաբար բաղխվող հոսանքների մէջ: Նորընտիր Մեսրոպ եպիսկոպոսի մինչև օրս ունեցած հասարակական գործունէութիւնը պէտք է համարել նախնական շրջան, որին յաջորդելու է կայուն, երկարատև ընթացք: Մեսրոպ եպիսկոպոսի անձնաւորութիւնը յայտնի է Թիֆլիսի հայ հասարակութեան: Ցանկանում ենք նրան աջողութիւն իր նոր առաջիկայ դժուարին ասպարէզում:

— Թիֆլիսումն է Քութայիսի նահանգապետ գեն.-մայոր Սլավօչինսկին:

— Հ. Առաքելեանը, Պարիզից ճանապարհված լինելով դէպի Կովկաս, հինգշաբթի, յունվարի 24-ին կը լինի Բաքւում, իսկ շաբաթ, յունվարի 26-ին, կը լինի Թիֆլիսում:

— Մի քանի ձայնաւորների հարցին համալսարանական մասնաժողովի նախագահը յայտնեց, որ Գաբաէվի ժառանգների յայտարարութիւնը Սաբուրթալօյում 100 դես. հող նուիրելու մասին դեռ ստացված չէ:

— Ինչպէս մեզ հաղորդում են, Հայոց Դրամ. Ընկ. վարչութիւնը, տեսնելով այն մեծ աջողութիւնը, որ ունեցաւ Շանթի «Հին Աստուածներ» պիէսի երկու ներկայացումը, որոշել է յունվարի 31-ին երրորդ անգամ ներկայացնել՝ ընդառաջ գնալով հասարակութեան պահանջին:

— Վերջերս Ուլուխանլու և Երևան կայարանների միջև պօստային գնացքի վագօնից անյայտացաւ մի կապոց 156,215 ր. գումարով: Հէնց որ գնացքը կանգ առաւ, ժանդարմը կալանաւորեց պօստին ուղեկցող պաշտօնեային և ինքը 3 ժանդարմների և 3 պահակների ուղեկցութեամբ դիմեց Երևան: Այստեղ նրան յայտնեցին, թէ ինչ-որ պօստային պաշտօնեայ մի կապոց թէի տակ քաղաք մտաւ: Այդ մասին ժանդարմը տեղեկացրեց քննիչին: Երևանի քննիչ Չիժևսկին խուզարկութիւն կատարեց պօստային նախկին պաշտօնեայ Ալէքսէյ Ֆէօդորովի բնակարանում: Խուզարկութեան ժամանակ Ֆէօդորովի ծոցի գրպանում գտնվեց այն ցուցակը, որի մէջ գրված էին պօստային վագոնի գումարները: Ձերբակալվելուց յետոյ նա խոստովանեց, որ յիշեալ կապոցը նա յափշտակեց պօստային շրջանի պետից՝ վրէժ լուծելու նպատակով՝ վերջինիս դէպի նա ցոյց տուած անարդար վերաբերմունքի համար ծառայութեան ժամանակ: Միաժամանակ Ֆէօդորովը բացատրեց, որ փողերի կապոցը նա թաղեց հողի մէջ հայոց հին գերեզմանատանը: Ցերեկով տեղում ճիշդ որ գտնվեց 155,934 ր., իսկ 76 ր. կանխիկ դրամ և 250 ր. ընկալաթուղթը գտնվեցին Ֆէօդորովի գրպանում: Այս գործի առիթով Երևան մեկնեց երկաթուղային վարչութեան պետ իշխան Շէրվաշիձէն:

— Թիֆլիսում վերջին օրերս սառնամանիքներ են, նամանաւանդ գիշերները:

— Երէկ, յունվարի 22-ին, ցերեկ. ժամը 2-ին քաղաքային դումայի նիստերի դահլիճում, Թոքախաի դէմ Մաքառող Ընկ. նախագահուհի իշխ. Մ. Թումանեանի և քաղաքագլուխ Ա. Ի. Խատիսեանի հրաւէրով տեղի ունեցաւ այն տիկինների ու օրիորդների խորհրդակցութիւնը, որոնք անցեալ տարի անմիջական մասնակցութիւն էին ունեցել Թոքախտային օրվայ՝ ապրիլի 20-ի համար ծաղիկներ պատրաստելու գործում: Բացի հրաւիրվածներից ներկայ էին նաև աջակցելու փափագ ունեցող ուրիշ կանայք: Քաղաքագլուխը ցուցակագրեց ծաղիկներ պատրաստելու ցանկութիւն յայտնողներին, որոնց թիւը անցնում էր 20-ից: Անկախ դրանից նրանք, որոնք ցանկութիւն կունենան մասնակցելու և իրանց պատրաստած ծաղիկները նուիրաբերելու թոքախտային արհաւիրքի դէմ սկսված ընդհանուր մաքառմանը, կարող են յայտնել իրանց ցանկութիւնը Թոքախտի դէմ Մաքառող Ընկերութեան նախագահուհի իշխ. Մ. Թումանեանին:

— Թիֆլիսի կլուբներից վրացական «Նոր կլուբը» իր անցեալ տարվայ «գործունէութիւնը» փակեց, ունենալով ընդամենը հասոյթ 176 հազար րուբլի, որպիսի եկամուտ ոչ մի ուրիշ ակումբ չէ ունեցել: Պատճառը գրաւին լօտօն և թղթախաղն է, որ առանձնապէս զարգացած է յիշեալ կլուբում և որոնց մասնակցողների խոշոր տոկոսը ընկնում է դարձեալ հայերի վրա...

— Թիֆլիսի նահանգական պատարանում գոյութիւն ունեցող փաստաբանների ընկերութիւնը անցեալ տարի ունեցել է եկամուտ 800 րուբլի, իսկ ծախք 200 ր.: Նոր վարչութիւնը ընտրվեց հետևեալ անձերից. նախագահ՝ Գրուզենբերգ, քարտուղար՝ Բրոդսկի, գանձապահ՝ Տովմասեան, անդամներ՝ Քաթանեան և Լավրով, իսկ սրանց թեկնածուներ Ալէքսէեվ-Մեսխիէվ և Տ. Յովհաննիսեան:

— «Ք.»-ը հաղորդում է, որ Թիֆլիսի Հայոց Դրամատիկական Ընկ. նոր կանոնադրութիւնը ներկայացված է նահանգապետին ի հաստատութիւն:

— Ախմէտա գիւղի բնակիչները հեռագրով շնորհակալութիւն յայտնեցին Թիֆլիսի նահանգապետին արագօրէն ոչնչացնելու համար 8 տարի շարունակ ահաբեկող աւազակներին:

— Թիֆլիսի նահանգապետի որոշմամբ զէնքի կանոնները խախտելու համար ենթարկվում են տուգանքի 50-ական րուբլով Գր. Դանիէլեանը և Երուանդ Դանիէլեանը:

— Թիֆլիսում գործող «Կօպէկ» համակրելի ընկերութիւնը իր սուղ միջոցները շատացնելու համար շուտով մի հետաքրքրական երեկոյթ է կազմակերպելու Թիֆլիսի կրուժօկի շինութեան մէջ:

— Դասախօս Ժաբոտինսկին մեկնեց Րօստով Դ./վ., ուր կարդալու է իր դասախօսութիւններից մինը՝ «Ժողովուրդների ասիմիլացիան» թեմայով:

ԳԻՏՈՒԹ.. ԳՐԱԿԱՆ.. ԳԵՂԱՐ.

ԳՐԱԿԱՆ-ԳԵՂԱԳԻՏԱԿԱՆ ՍԱԼՕՆՈՒՄ

«Հին Աստուածները»

II

Բենիկ վարդ.—Ես միայն մի քանի թեթև նկատողութիւններ կանեմ. ինձ թւում է, որ հեղինակը շօշափել է մի շատ պարզ նիւթ, իսկ մենք շատ հեռու ենք գնում: Ես Շանթին շատ լաւ եմ ճանաչում. նա եղել է զանազան վանքերում, կրթվել է էջմիածնում և ուսումնասիրելով մեր վանական արգի կեանքը՝ գտնում է, որ դա բեղմնաւոր հասարակաշէն կեանք չէ. սակաւ անարդիւնաւէտ: Եւ ահա գրել է այդ պիէսան իբրև բողոք: Իսկ ինչու է բողոքում վանքի դէմ. որովհետև յոգնած ու թշուառ մարդիկ, մի երրորդը աչքերը հանած, գնացել են վանք հանգստանալու և աղօթելու, նրանց հետ միացել են ոգևորված ու երիտասարդ անհատներ, որոնցից մէկն է աբեղան: Շանթը ահա ասում է՝ ափսոս մարդիկ, ափսոս կեանք. ամօթ է այդ տեսակ կեանք վարելը. պէտք է աշխատել. ճակատի քրտինքն է ազնւացնում մարդուն. Շանթը բողոքում է վանականների դէմ: Մի հեղինակի գիրք Ռուսաստանում մեծ աղմուկ հանեց և հալածվեց. նրա մէջ տրված էր «ծուր գնալու» հարցը: Բայց հեղինակը հարցը չէ լուծում: Նոյնն էլ Շանթի գրուածքի մէջն է. նա ևս ճանապարհ չէ ցոյց տալիս: Այն կղզին, որի մասին ասված է գրուածքի մէջ, Վահագնի ու Աստղկան բագինի մօտ, երբ աբեղան բռնութեամբ խլում է սուրը ծեր զօրականից, բաւարար ու գովելի չէ: Եթէ հին աստուածներ են համարվում կղզին, ածը, վայելքը, նրանք այժմ էլ գոյութիւն ունեն, ունեցել է և հին հայը, բայց այն կղզին, մրցութիւնը, որ նա ցուցադրել է, անընդունելի է կուլտուրական մարդու համար: Կուլտուրական մարդու համար բըռ-

նութիւնը ատուած չէ։ Վահագնը, եբրև ոյժի աստուած, և Աստղիկը, եբրև սիրոյ Աստուած, հայերը պաշտել են հին ժամանակ, բայց ոյժը այն ձևով, ինչպէս ասում ենք, յղփացած է, աստուած չէ։ Նոյնպէս և սէրը. նա վայելք է, բայց ոչ աստուած։ Եթէ ոյժ ունենային և աստուածներ լինէին, չէին մոռացվի։ Սէրը առանց զոհաբերութեան աստուած չի դառնայ։ Աբեղան ներիտապարգութեան ձգտումն է դէպի այդ երեք աստուածները։ Դրանց հակադրութիւնն է հանդիսանում ունայնութիւնը յանձին ճգնաւորի, որից պեսսիմիզմի հոտ է գալիս։ Նոյնպէս և Սէգանն, որ երազ է, իսկ երազը ինքնախաբէութիւն է։ Այդպիսով ոչ հինը և ոչ նորը աստուածներ չեն։ Իսկ վանահօր տիպը—դա էլ կրօնական մտախոհութիւն, վերացական գաղափար է։ Ո՞ւր է տանում նա, այդ եմ՝ թերի է։ Ըստ իս՝ «Հին Աստուածները» մի բողոք է վանականութեան դէմ, բայց ոչ քրիստոնէութեան։

Ա. Նազարէթեան.—Վաղաժամ է մի այդ տեսակ գրուածք քննադատել ներկայ ժողովում։ Մեզ պէտք հետաքրքրէ հեղինակի հիմնական գաղափարը։ Շանթը իր պիէսի մէջ անց է կացնում մի պրոբլեմ՝ մարմնային և հոգեկանի կռիւը ամբողջ մարդկութեան մէջ։ Այդ պրօբլեմը լուծելու փորձեր են արել շատ անգամ, հին ժամանակներից սկսած. հեթանոսութիւնը փորձեց, բայց չը գտաւ. քրիստոնէութիւնը չը գտաւ. չեն գտել մեր օրերում ևս։ Գրուածքը սիմվոլիկ է, բայց նրա մէջ շօշափված են կենսական խնդիրներ. այդ է պատճառը, որ նա հետաքրքրում է մեր բոլորի մտքերը։ Հինը և նորը կային առաջ, կան և այժմ։ Այժմ էլ մենք թէ քրիստոնեայ ենք, թէ հեթանոս. մարմնայինի և հոգեկանի մենամարտը կայ, նութա- [illegible]

[illegible] քանի բոլէ հանդիսականները լսեցին տեկ. Մեղէմի արտասանած «Նամակը», և Լօրդ-կիպանիձէի երգը։ Երկուսն էլ վարձատրվեցին ծափահարութիւններով։

Ապա վերսկսվեց մտքերի փոխանակութիւնը։

Գ. Վարդանեան.—Շանթի «Հին Աստուածները» առիթ տուեց վառ երևակայութեան. անցեալ շաբաթ ես աւելի հիացած էի, այս շաբաթ նուազել է իմ ոգևորութիւնը, որովհետև ուրիշ բան է կարդալը, ուրիշ բան՝ բեմի վրա տեսնելը։ Ես եկել եմ այն եզրակացութեան, որ ոչ անցեալի և ոչ էլ ներկայի մասին է խօսքը. Նա այնտեղ ներկայացրել է վանական միստիկական մթնոլորտը, մեր վանքերի վանականներին։ Ունայնութիւնն էլ կը տեսնենք վանքերում, աբեղաներ էլ կան, Սեդայի դերը նաւավողներ էլ շատ կան, բոլորն էլ գոյութիւն ունեն։ Այնպէս որ՝ Շանթի տիպերը շատ պարզ են։ Նա իր գրուածքի մէջ չէ թելադրում, այլ նկարում է։ Շանթը նկարել է եղած վանական կեանքը։ Նա դրել է մի կողմում՝ վանահօր տիպի մէջ՝ վերացականը (եկեղեցին), միստիկականը և միւս կողմից բէալիզմը. բէալ են նիւթապաշտ վանականները, բէալ է կռիւը։ Իսկ ապագայ կեանքի ապագայ կարգերի մասին Շանթը չէ ասում ոչ մի խօսք և ասելիք էլ չունի, որովհետև նա ինքը այս կեանքից հեռու չէ գնացել և չէր էլ կարող աւելի, քան նա տուել է. նրա ձախակողմեան թեը աբեղան է։ «Հին Աստուածները» շատ գեղարուեստական ձևով գրված մի բան է և ուրիշ ոչինչ։

Ց. Մալխասեան.—Ես հակառակ եմ այստեղ խօսվածներին. պատահական կերպով գալ գեղարուեստական երկի մասին խօսել սխալ բան է։ Եթէ ես գիտենայի, թէ այսօր քննադատելու եմ, կը պատրաստվէի ու ապա կը գայի։ Խօսք եղաւ, թէ որոնք են հին աստուածները. իմ կարծիքով՝ դա հեթանոսական կրօնը չէ, այլ մարդու զգայնական ձգտումներն են շատ դարեր առաջ։ Սիմվօլը միտքն է, որ միշտ ձգտում է, որը չէ կարելի խեղդել. նա յարութիւն կառնի։ Շանթը ասում է, թէ եթէ մարդու մէջ մի բնական զգացմունք կայ, նա չէ կարող ընկճվել ու ոչնչանալ։ Այդպէս է ներկայացված իշխանուհին, այդպէս՝ վանահայրը. վերջինս ասում է. «Կը քանդեմ այս եկեղեցին, կը շինեմ նորը, նորից կը քանդեմ, նորից կը շինեմ»։ Ճիշդ այնպէս, ինչպէս որ Հենրիխը «Խորասուզված զանգի» մէջ շինում է զանգակը անվերջ, ինչպէս որ Լերմոնտովի Դեվինը, որի վրա կառուցված են նոր մարդու ձգտումները։ Շանթն էլ նոյնն է արել՝ վերցնելով հին թեման։ Նոյնը տեսնում ենք «Ուրուականներում»։ «Հին Աստուածները» սիմվոլ է միայն, վանքը միջավայրն է։ Գեղարուեստի ճանապարհով Շանթը միացնում է հին ձգտումը նորերի հետ, դրա համար էլ նա ցնցում է այժմ բոլորին։ Նա մեծ առաւելութիւններ ունի։

Ա. Փէթվաճեան.—Եթէ Շանթը այստեղ լինէր, կը զարմանար այսքան աղմուկից։ «Հին Աստուածների» մէջ ինչ է ուզեցել ասել նա. Նրա առած նիւթը առնուազը 2500 տարի առաջ յայտնի է եղել մարդուն։ Այն օրից, որ մարդը մարդ է երկրագնդի վրա, նա զգացել և տեսել է իրան իր մարմնի և հոգու մէջ ընդոծին մղումների և ապա իրանից դուրս միջավայրի հազար և մի կեղեքիչ հանգամանքներին, մաշանքին մատնված, գերի, ձգտել է երևակայել երկնքի կապոյտի մէջ, հօրիզոնների այն կողմը ինչ-որ սրտագրաւ և յուսադրող բաներ։ Տկարները մանաւանդ աւելի են հակված և տրամադրված եղել յոյսի և երազի կեանքով օրօրվելու, իսկ հզօրները, անձով և խելքով ուժեղները մտածել, որ ինչ Աստուած լաւ է ստեղծել, նրանք ամենն էլ իր համար են, և ձգտել են հնարել այն չափով, իւրացնել բոլոր լաւ և ցանկալի բաները։ Հին եպիկուրեաններին և ստօիկեանների, բրահմինների և բուդդայականների և վերջապէս քրիստոնեաների ու մուսուլմանների վարդապետութիւնները այս երկու ըմբռնողութեան կուսակցութիւնների վարդապետութիւններն են, հին՝ մինչև 2500 տարով։ «Հին Աստուածների» կենտրոնական երկու դէմքերն էլ խորտակված են դիլլէմայի անհաւատութեան առաջ և կործում են կռուի ասպարէզից. վանահայրը արտասանելով ինչ-որ յոխորտացող նոր հաւատամքի ֆրազներ (որոնք աւելի շուտ կը սազէին երիտասարդ աբեղայի բերնին, քան նրա 55 տարիներին) և աբեղան երկու՝ հին և նոր ըմբռնողութիւնների հակընդդէմ յորձանքների մէջ ծփալուց յետոյ ապառաժի զարնվելով և ինքնասպանութեամբ վերջացնելով։ Շանթը նոր բան չէ ասել, նա կրկնում է այն, ինչ որ ասել են շատ առաջներում էլ։

Ալխանեան.—Լաւ ծանօթ լինելով պիէսային, բաղդ ունենալով մասնակցել ներկայացմանը, ժօտենում եմ այն կարծիքին, թէ «Հին Աստուածները» ներկայացնում է մարդկութիւնը իր որոնումներով։ Նրա շօշափած պրօբլէմը՝ մարդկութիւնը երջանկացնելու՝ ինչքան հին է, նոյնքան և նոր է. նա չի կարող լուծվել։ Որոնել են շատերը, Լէօնիդ Անդրէևն էլ շատ որոնեց, նկարագրեց Լօյզերին, որը չը հասաւ Անտեսաց երկիրը, բայց ճշմարտութիւնը չը գտաւ։ Շանթի ներկայացրածը վանական կեանքը չէ, այլ դա մի շրջանակ է և շատ գեղեցիկ շրջանակ։ Անապատը լաւ ընտրութիւն է իր միտքը արտայայտելու համար։ Եթէ քաղուածքներ անենք պիէսայից, կը տեսնենք, որ այնտեղ պարզ ասված է նոյնիսկ այդ շրջանակը վերցնելու դրդապատճառը։ Շրջանակի մէջ Շանթը բէլիէֆ կերպով ցոյց է տալիս մեռելութիւնը և կեանքը։ Երբ աբեղան ձգտում է դէպի դուրս, միաբանը ասում է. «Դու գնում ես դէպի մահ», իսկ աբեղան ընդհակառակը մահ է անուանում վանական կեանքը։ Շանթի հերոսը գնում է բաղդ որոնելու, բայց նա գտաւ թէ ոչ, մենք չը գիտենք, անորոշ է։

Ծառախօսը ցանկութիւն է յայտնում, որ մի յատուկ երեկոյ նշանակվի «Հին Աստուածները» քննութեան ենթարկելու և վերլուծելու համար։

Ա. Աթանասեան յայտնում է, որ Հայ Գրողների Ընկերութիւնը մտադիր է գրական պատ կազմակերպել «Հին Աստուածների» համար։

Ա. Եզեկեան.—Ո՞վքեր են «Հին Աստուածները». բաց անենք գիրքը, հենց առաջին էջում, ճերմակաւորի բերնով, ասված է, որ դրանք հին գաղափարներն են, հին ուղղութիւնը, հին աշխարհը. այն բոլորը, որոնց հին աշխարհը հետևում էր։ Գնացէք մեհեանը, ուր Վահագնն է իր զինակիցներով, և տեսէք թէ ինչեր են խօսվում խընճոյքում. այնտեղ, ուր կեանքը և վարելքը յաղթողինն է։ Ի՞նչ գործ ունի այնտեղ աբեղան, ուր գերմարդը պիտի իշխէ։ Աբեղան թողնելով վանքը՝ կեանքի հրապոյրն է որոնում և նրա վայելքն է փնտռում դիմելով բռնութեան ոյժին. դա հակադրութիւն է քրիստոնէական գաղափարին, ժխտումն է հաւասարութեան ու եղբայրասիրութեան։ Նրա երկու հերոսները հակադրութիւններ են—վանահայրը և աբեղան։ Վանահայրը ուզում է քանդել շինված տաճարը և նորը շինել, բայց նրա ցանկացածը անձեռագործ տաճարն է, հեռու աշխարհային մոլար մտքերից։ Դա յիշեցնում է Ցիսուսի խօսքերը Սամարացի կնոջը, երբ ջուր էր խնդրում խմելու։ Այնտեղ ևս խօսվում է նոր եկեղեցու մասին, անձեռագործ տաճարի։ Շանթը վերյիշում է այդ դէպքը։ Այդ տաճարը, արդեօք, յանուն գաղափարի է, թէ ուրիշ կերտված։ Վանահօր խօսքերի մէջ, տաճար-տաճարի ետևից շինելու մասին, պէտք է յամենայն դէպս նկատել այն, որ նա ասում է, թէ կեանքը շարունակ պիտի նորոգվի։ Ես, երբ Ֆրանկֆուրտում տեսայ տաճարներ, զգացի, որ նրանց հասնելու համար դեռ ևս շատ ճանապարհներ պիտի անցնենք։ Իսկ թէ ո՞ւմն է «Հին Աստուածներ» ասում հեղինակը, դա յիշված է գրուածքի հենց սկզբում։

Հախումեան.—Հին աստուածները բնական տուեալներ են, նորը՝ նոր հասկացողութիւններ։

Մ. Մանուէլեան.— Ասում են՝ Սեդան սիմվոլ է, բայց ես ապացուցանում եմ, որ վանահայրն էլ սիմվոլ է։ Վանահայրը քրիստոնէայի հոգին է, իսկ ծովը՝ կեանքը, իսկ Սեդան՝ կեանքի ձայնը։ Շանթը ուզեցել է վանահօրն էլ աբեղայի մի մասնիկը դուրս բերել։

Արազեան.—Շանթը տուել է հակադրութիւններ և 1000 տարի առաջ եղած հին մթնոլորտը։ «Հին Աստուածները» որոնք են։ Աբեղայի համար հին աստուածներ են վայելքը, կռիւը, ինչ որ կեանքից դուրս է։ Ծովը նետվելը կեանք նետվելն է։

Տիկ. Շ. Խանազատ.—Ես չեմ ասել, թէ Շանթը համաշխարհային խոշորութիւն է։ Ես օրինակ էի բերել, որպէսզի ասեմ, թէ մարմնի և հոգեկանի կռիւը նորութիւն չէ։ Այն կարծիքն է տիրում, որ նա անկապ պատկերների ժողովածու է։ Ոչ. դա դրամա է իսկապէս, ինչպէս որ ինքը հեղինակն է ասում։ Ասացին, որ այնտեղ երկու հերոս կայ, երկու դրամա կայ և այդ հանգամանքը թուլացնում է դրաման. բայց եթէ կայ երկու դրամա, նրանք լրացնում են իրար և ուժեղացնում. դրա համար էլ դրամայի մէջ այդ ընդունելի է։ Կարծիք կար, թէ վերջին գործողութիւնը կարելի է կրճատել, բայց այդ դէպքում անփոփումն չի լինի։ Սեդայով աշխարհն է ներս խուժում, վանահայրը և աբեղան դրամայի զարգացումն է։

Այնուհետև առաջ բերելով յաջորդաբար բոլոր տեսարանները, տիկինը շեշտում է, որ այդ բոլորի մէջ աստիճանաբար զարգանում է դրաման, ուստի ոչ մէկը նրանցից չի կարելի դուրս ձգել։ Եւ իբրև եզրափակումն ասում է, որ հայ գրականութեան մէջ այդպիսի գեղարուեստական ստեղծագործութիւն չենք ունեցած մինչև այժմ։

Նախագահը նկատում է, որ կրճատելու մասին խօսք չը կար, այլ այն, թէ կարելի էր վերջին տեսարանը միացնել նախորդին. այնտեղ կան մի քանի անորոշութիւններ. ինչ եղաւ իշխանուհին, ուր գնաց վանականը։ Դրանք պարզ չեն և միայն թուլացնում են առանձին տեսարանների մէջ դրըվելով։

Ժամը 12-ին վերջացաւ ժողովը։

Լ. Գ.

ՕՐՎԱՅ ՆՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

✦ Կ. Պօլսում դրութիւնը սաստիկ լարված է։ Նոր հակա-յեղաշրջումը անխուսափելի է։ Թիւրքերը շարունակ փոխում են իրանց բնակարանները, որպէս զի ազատվեն տէրրօրիստներից։ Փողոցային ցոյցերի ժամանակ մինչև երէկ երկու հակառակորդ խմբերից սպանվել ու վիրաւորվել են մի քանի հարիւր մարդ։ Քրիստոնեայ ազգաբնակութիւնը վտանգի մէջ է։

✦ Գերմանիան դէմ է Եգէյեան կղզիները Յունաստանին միացնելուն։

✦ Զաթալջայի մօտ թիւրք և բուլղար դիրքապահ զօրամասերի միջև տեղի ունեցաւ ընդհարում թիւրքերի համար խոշոր կորուստներով։

✦ Կովկասցիներին քաջ յայտնի Աղայէվը Կ. Պօլսում ներկայումս մեծ ագիտացիա է մղում յօգուտ պատերազմի։

✦ Տեսնելով որ Ռումինիան ժամ առ ժամ պատրաստվում է պատերազմ սկսել Բօլգարիայի դէմ, Ռուսաստանը իր կողմից անհրաժեշտ գտաւ Ռումինիային ուղարկել վճռական նախազգուշացումն։

✦ «Temps»-ի Պետերբուրգի թղթակիցը հաղորդեց, թէ իբր ռուսաց կառավարութիւնը վճռել է հանել գերմանական բանկերից 600 միլիօնը։ Սակայն Բերլինում յիշեալ տեղեկութիւնը հերքում են։

ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

(ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳԻ ՀԵՌ. ԳՈՐԾ.)

21 յունվարի

ԵՒՊԱՏՕՐԻԱ։ Ծովի վրա անսովոր մըրրիկ է։

ՍԵՎԱՍՏՕՊՕԼ։ Կատաղի մրրիկ է։ Գնացքների և շոգենաւերի երթևեկութիւնը անկանոն է։

ՍՏՕԿՀՕԼՄ։ Վախճանվեց նշանաւոր շվէդ ինժեներ Դէլավալը։

ՍԱՐԱՏՕՎ։ Նահանգական զէմստվային ժողովը որոշեց միջնորդել շուտով բանալու ֆիզիկօ-մաթեմատիքական ֆակուլտէտ ագրօնոմիական բաժանմունքով։

ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ։ Տեղեկատու բիւրօն լիազօրված է հերքելու մամուլում երևացած տեղեկութիւնները ոստիկանութեան դեպարտամենտի վերատեսուչ Բէլէցկու պաշտօնից հրաժարվելու մասին։

ՀԵԼՍԻՆԳՖՕՐՍ։ Կէյմի տալման ընտրվեց սօցիալ-դեմօկրատ Տօկիօին։ Առաջին փոխ-տալման—հին ֆին Ինգմանը, երկրորդ փոխ-տալման—շվէդ Սեդէրգօլմը։

Խմբագիր՝ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ՔԱԼԱՆԹԱՐ
Հրատարակիչներ՝ Ա. ՔԱԼԱՆԹԱՐ
Ց. ՏԷՐ-ՄԱՐԿՈՍԵԱՆ
Հ. ԱՌԱՔԵԼԱՆ

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ջրի դեղատոմսն արեցայ։
ՏԱՆՋԱՆՔՆԵՐՍ, ՈՐ ՇԱՐՈՒՆԱԿՎՈՒՄ ԷԻՆ 20 ՏԱՐԻ, ԱՆՀԵՏԱՑԱՆ ՄԻ ԳԻՇԵՐՎԱՑ ՄԷՋ։

Եթէ որևէ մէկը ինձ ասէր, որ կարելի է շատ շուտով ազատվել քրօնիկական ցաւերից, ես չէի հաւատայ։ Ամբողջ 20 տարի անընդհատ ես տանջվել եմ ամենաուժեղ իշիասից և ընդհանուր ըէվմատիզմից։ Շատ անգամ ցաւերս միանգամայն անտանելի էին դառնում։ Այդ բոլոր ցաւերից ես բժշկվեցի շնորհիւ ձրի դեղատոմսի, որը ես մեծ ուրախութեամբ կը տամ իւրաքանչիւրին։ Մտէք մօտակայ դեղատունը կամ դեղավաճառանոցը և գնէք 60 գրան Կէֆալգօլ-Ստօր 12 տաբլէտկաներում։ Ընդունէք երկու տաբլէտկա միանգամից, իսկ դրանից յետոյ՝ իւրաքանչիւր ժամը մի տաբլէտկա, մինչև որ ցաւերը անցնեն։ Իմ բժիշկը ասում է, որ այդ միջոցը նոյնպէս արագ ներգործում է զոտկատեղում ունեցած ցաւերի, նէվրալգիայի, գլխացաւի, նէֆրիտի ժամանակ և այլն։ Պատահել է ինձ տեսնել ամենաթունդ ինֆլուէնցայի դէպք, որը բուժվել է 24 ժամվայ ընթացքում։ Ես գիտեմ, որ այդ հրաշագործ միջոցը գործադրվում է Եւրօպայի ամենալաւ հիւանդանոցներում։ Նրա գլխաւոր առաւելութիւնը կայանում է նրանում, որ միանգամայն անվնասակար է։

Ուսուցիչ Միխայիլ Լեբեդեվ
(П. 3869) (№ 6)

ԲԺԻՇԿ
Ա. ՄԽԻԹԱՐԵԱՆՑ
Մասնագէտ սիֆիլիս, միզասեռական, վեներական և կաշուի հիւանդութիւնների։ Ելեկտրո-բուժութիւն։
Ընդունելութիւնը) $12^{1}/_{2}$—2 ժ. ցերեկվայ; 5—7 ժ. երեկոյեան; ամեն օր (Կանանց համար՝ 2—3 ժ. ցեր.
Սոլոլակ, Բէհբուտովսկայա, № 33 (անկիւն Պասկևիչի փողոցի)։ Տէլէֆօն № 1175.
(Հ. Կ.) 377 100—64

ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍՆԱՒՈՐ ՀԻՒԱՆԴԱՆՈՑ
ԲԺՇԿԱՊԵՏ Բ. ՆԱԻԱՍԱՐԴԵԱՆԻ
Հիմնված 1880 Թ.
(Կուկիա, Վօրօնցօվի արձանի հանդէպ)
Ամեն օր, բացի կիրակի օրերից
ԱՌԱՒՕՏՆԵՐԸ
«606»-ի եւ «914»-ի ներարկում բժշկական խորհրդակցութեամբ՝ 11—12 ժ.
Բ. Ա. ՆԱԻԱՍԱՐԴԵԱՆ—11—12 ժ. միզաբուժութեան վեներական (սիֆիլիս) հ.։
Բ. Գ. ԱՂԱՍԱՐԵԱՆ—1—2 ժ. ներքին և երեխայոց հիւ.։
Կ. Մ. ՉԻԿՕՎԱՆԻ—$9^{1}/_{2}$—10 ժ. աչքի, ներքին և նեարդային։
Զ. Ի. ԲԱԲԱՆԱՍԵԱՆ—10—11 ժ. մանկաբարձութեան կանանց և երեխայոց հ.։
Ն. Տ. ՄՈՒԼԻՆ—10—12 ժ. ականջի, կոկորդի և քթի հիւ.։
Մ Գ. ԱՒԵՏԻՍԵԱՆ—11—12 ժ. մաքթու, վեներական վիրաբուժութեան և միզասեռ. հ.։
Ա. Գ. ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ—12—1 ժ. ներքին և երեխայոց հիւ. և ծաղկահատ.։
ԿԻՆ-ԲԺԻՇԿ ԱՄԲՐՈՒՄՕՎԱ-ՄԵԼԻՔԵԱՆ —12—1 ժ. մանկաբարձութիւն և կանանց հիւ.։
ԵՐԵԿՈՆԵՐԸ՝
Մ. Գ. ԱՒԵՏԻՍԵԱՆ—6—7 ժ.։
ԿԻՆ ԲԺԻՇԿ Մ. Լ. ՌԵՆԻԳԵՐ-ԱՐԵՇԵՎԱ—6—7 ժ. մանկաբարձութիւն, կանանց և երեխայոց հիւ.։
Վճարը 50 կ.։ Զքաւորները ձրի։ Համախորհրդի (կոնսիլիումի) և օպերացիայի համար առանձին։
Հիւանդանոցի վերատեսուչ՝
Բժշկապետ Բ. Նաւասարդեան
1. 0—8

Դեսեատինը 120 րուբլով
Ծախվում են հողեր, յարմար ռուդման, երկաթուղու և շօսէի վրա, Թիֆլիսի մօտ, Սօղանլուխի շրջանում. մօտ է պօստը և հեռագիրը։ Պօստային հասցէն՝ Соганлухъ, Липариту Мирзоеву. 55. 2—1

ՎԱՃԱՌՎՈՒՄ ԵՆ
Նիկ. Աբրահամեանի
հետեւեալ հրատարակութիւնները.
I
ՁԵՌՆԱՐԿ ԱՌԵՒՏՐԱԿԱՆ ՀԱՇՒԱՊԱՀՈՒԹԵԱՆ
երկաթ., կօլօնիալ, բակալ. և բամբակէ ապրանքների (առաջին անգամն է, որ լոյս է տեսնում հայերէն լեզուով), գինն է 2 րուբ.։
II
Руководство торг. бухгалтеріи
въ связи съ керосинозав. производствомъ (2 допол. и исправл. изд.) Ц. 2 р. 50 к.
III
Таблица вычисл. процентовъ
отъ 1 до 360 дн. отъ $^{1}/_{4}$ до 12% и на всѣ капиталы отъ 1 до 10,000 р. (2 изд.) Ц. 85 к.
IV
Журнальныя статьи
для опредѣл. дебета и кредита. Ц. 75 к.
V
Общедоступная справочн. книжка
для слушателей и слушательницъ бухгалтерск. курсовъ и занимающихся конторскими дѣлами. Ц. 30 к.
Հեղինակի մօտ՝ Бухг. курсы Н. В. Абраамяна, Николаевская 22 և գրավաճառանոցներում։
(ու. Հ. Կ.) 939. 20—17

Առեւտրի եւ Արդիւնաբերութեան Մինիստր. տնօրէնութեան ներքոյ գտնվող
Տ. Մ. ՓԻԼՕՅԵԱՆԻ
ԱՌԵՒՏՐԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ԿՈՒՐՍԵՐՈՒՄ
Թիֆլիս, Միխայէլեան պր. 24/4. Տէլէֆօն № 976.
Տալիս են երկսեռ անձերին մասնագիտական առեւտրական կրթութիւն։
Դասընթացքն աւարտողներին տրվում են ատտեստատներ։
Գործնական զբաղմունքները կատարվում են կուրսերում՝ Լոնդոնի Pitman և Փարիզի Pigier դպրոցների ձևով կազմակերպված Muster-Comptoir-ում։ Նիւթերն առնվում են բէալ կեանքից։ Առարկաներն են. ա) պարտադիր. 1) Հաշւապահութիւն (պարզ, իտալ., գերմ., ֆրանս., ամերիկական, բանկային և գործարանական). 2) Առևտրական թւաբանութիւն. 3) Քաղաքատնտեսութիւն. 4) Օրէնսգիտութիւն (առևտրական իրաւունք, մուրհակի կանոնադրութիւն). 5) Առևտրական թղթակցութիւն. 6) Թւաբանութիւն համրիչի վրա. 7) Վայելչագրութիւն, արագագրութիւն (ամենավատ ձեռքի ուղղումն). բ.) ոչ-պարտադիր. 1) Օտար լեզուներ. 2) Ստենոգրաֆիա. 3) Դակտիլօգրաֆիա (բեմինգտոն և ուր. և 4) Առևտր. թղթակցութիւն օտար լեզուներով։ Զբաղմունքները կատարվում են և զատ-զատ։ Ունկնդիրների թւի շատութեան պատճառով բացվում է երկրորդ զուգընթաց բաժանմունք, որը մանաւանդ յարմար է օտարաքաղաքացիների համար։ Ունկնդիրների թիւը սահմանափակված է։ Պարապմունքների սկիզբը յունվարի 15-ին։ Խնդիրների ընդունելութիւնը առ. ժամը 10—12-ը և երեկ. 4—7-ը։ Ծրագիրը և կանոնները ուղարկվում և տրվում են ձրիաբար կուրսերի շէնքում։ Կուրսերը ֆիրմաներին յանձնարարում են հաշւապահներ, օգնականներ և առևտր. այլ ծառայողներ՝ կուրսերի ընթացաւարտներից և իրանց ընդունակութեամբ աչքի ընկնողներից։ (Ընթացիկ տարում կուրսերն ունեցել են 228 ունկնդիր, որոնցից 42 հոգի իգական սեռից)։
Կուրսերի հիմնադիր՝ առևտր. գիտութեան կանդիդատ՝ Տ. ՓԻԼՕՅԵԱՆ
(ա. օ.) 876. 0—34

Վ. Լիսիցեան եւ Ընկ. Առեւտ. Տան Փոխ. Բաժանմունքը
ՏԵՂԱՓՈԽՎԵԼ Է
Լօրիս-Մելիքեան փողոցի վրա գտնվող № 8 սեփ. տունը (անկիւն Մուղնեցկի նրբափողոցի)
Տէլէֆօն № 7—70.
Ի տեղեկութիւն բաժանմունքի կլիէնտների յայտնվում է, որ օպերացիաների ընդարձակումը ի նկատի առնելով՝ պարապմունքի ժամերը ներկայ յունվարի 18-ից երկարացված են, այն է՝ փոխատուութիւնները և յետ գնումները կատարվելու են առաւօտեան ժամը $9^{1}/_{2}$-ից մինչև ցեր. ժ. $1^{1}/_{2}$-ը, իսկ մնացեալ օպէրացիաները՝ մինչև ցեր. ժ. 2-ը
(Հ. Հ.) 41. 3—2

„ԱՂԲԻՒՐԻ“ եւ „ՏԱՐԱԶԻ“
Բաժանորդագինը 25 յաւելուածներով եւ պրէմիաներով, տարին 10 ր. (արտասահման 18 ր. կամ 50 ֆր.),
Դպրոցական աշակերտների համար յունվարի 20-ից յետոյ առանց պրէմիաների 5 ր., միայն «ԱՂԲԻՒՐԸ» աշակերտների համար տարին 2 ր.։
Նրանց, որոնք չեն վերանորոգել իրանց բաժանորդագրութիւնը, չեն ուղարկվում լոյս տեսած №№-ը։ Ապառիկ եւ մաս-մաս բաժանորդագրութիւն չէ ընդունվում և նմուշ պատուէրները, առանց բացառութեան, մնում են անկատար։
„ԱՂԲԻՒՐԸ“ եւ „ՏԱՐԱԶԸ“ հրատարակվում են այնքան շքեղ բազմաբովանդակ, ՊՐԷՄԻԱՆԵՐ այնքան են նշանակալից ու անհրաժեշտ ամեն հայի տան, որ մենք աւելորդ ենք համարում մանրամասնել։ Այսու յայտարարում ենք, որ յունվարի 20-ից յետոյ բաժանորդագրվող դպրոցական աշակերտները (5 ր. վճարող) չեն ստանալու պրէմիաներ։
Հասցէն՝ Тифлисъ, Редакція „Агбюръ“-„Таразъ“. Tiflis. Diréction „Agbür“-„Taraz“.
Ծանօթ.—Տարեկան 10 ր. վճարող բաժանորդը իրաւունք ունի ամեն օր այցելել ԳՐԱԿԱՆ-ԳԵՂԱԳԻՏԱԿԱՆ ՍԱԼՕՆԻ ընթերցարանը և յաճախել բոլոր jour fixe-երին։
31. 0—2